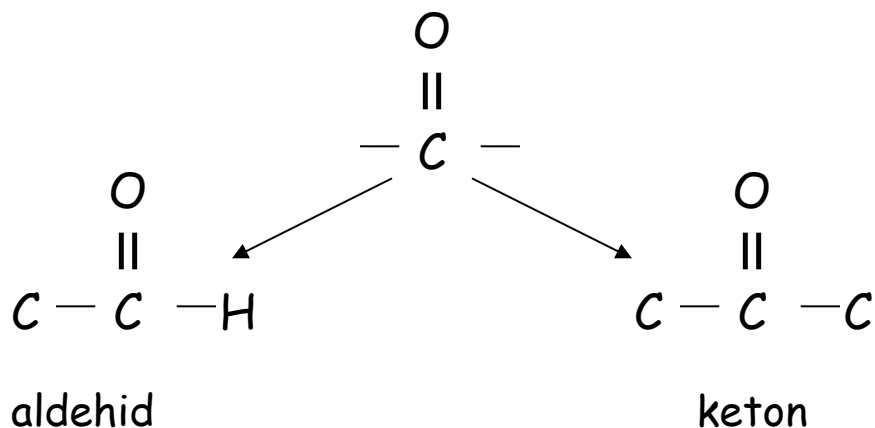

6. Előadás

Oxovegyületek.
Szénhidrátok: monoszacharidok.
Szénhidrátszármazékok.

23. Oxovegyületek

ALDEHIDEK, KETONOK - származtatás

Nomenklatura

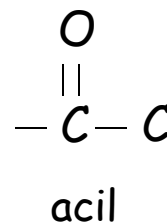
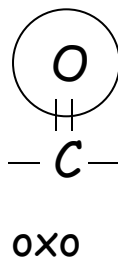
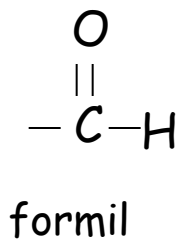
Típusnév:

alkánal
alkénal
alkinal

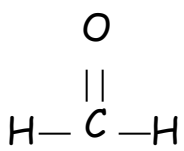
Típusnév:

alkánon
alkénon
alkinon

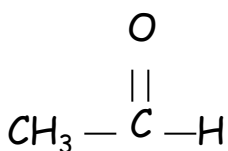
Csoport név:

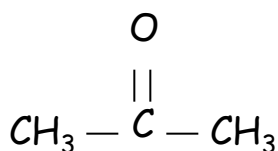
Példák:

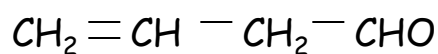
metanal

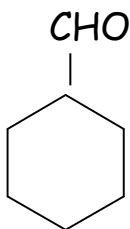
acetaldehid*

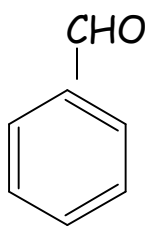
propanon,
dimetil keton,
aceton*

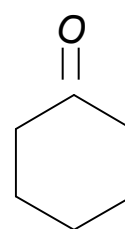
3-buténal

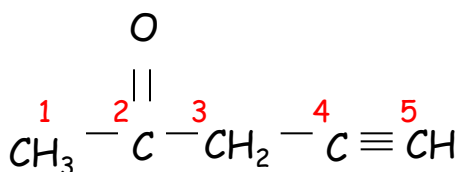
ciklohexán karbaldehid

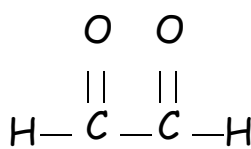
benzaldehyd

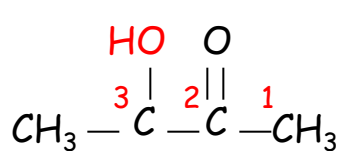
ciklohexanon

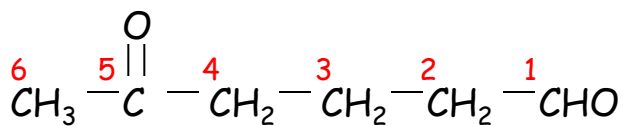
4-pentin-2-on

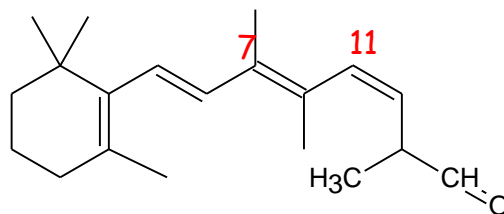
etándial,
gloxál*

3-hidroxi-2-butanon

5-oxo-hexánal

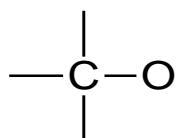

11-cisz-retinal

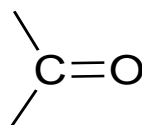
A szerkezet

<u>Kötésmód</u>	C(sp ²)	$\text{---}\sigma\text{---}$	O(sp ²) koplánáris
	C(p)	$\text{---}\pi\text{---}$	O(p)

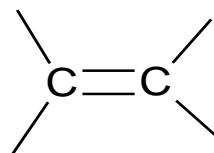
Kötéshossz:

1,43 Å

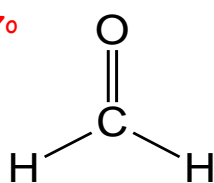
1,21 Å

1,33 Å

Kötésszög:

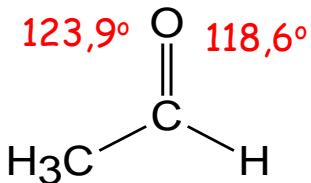
121,7°

116,5

formaldehid

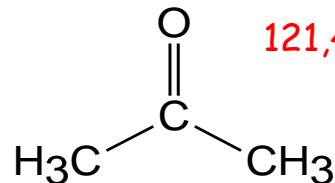
123,9°

117,5

acetaldehyd

118,6°

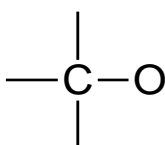

117,2

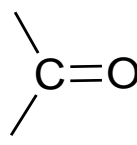
aceton

121,4°

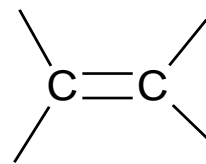
Dipólusmomentum:

1,7

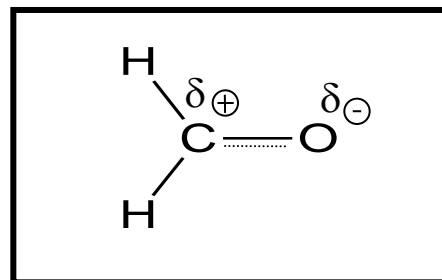
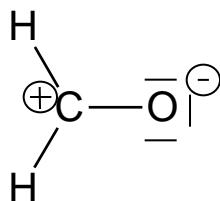
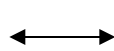
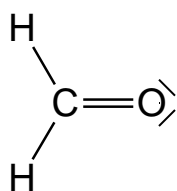

2,7

0,3

Határszerkezetek:

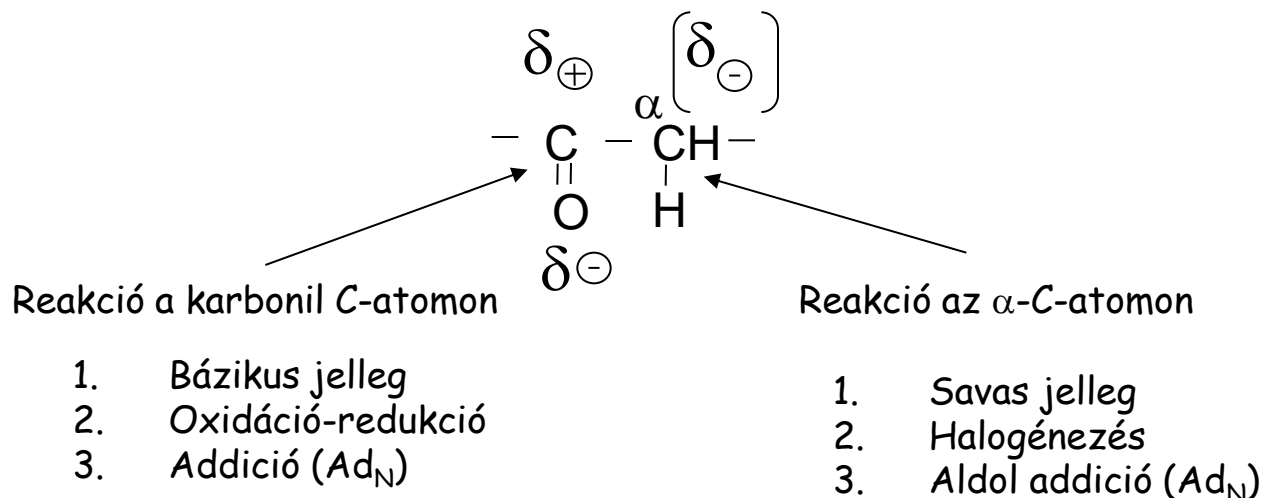
Fizikai tulajdonságok

<u>1. Forráspont</u>	Mt	Fp (°C)
CH ₃ -CH ₃	30	-89
HCHO	30	-21
CH ₃ -OH	32	65
CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -CH ₃	58	-1
CH ₃ -CH ₂ -CHO	58	49
CH ₃ -CO-CH ₃	58	56
CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -OH	60	97

<u>2. Oldékonyság</u>	g/100 ml H ₂ O	Fp (°C)
CH ₃ -CH ₂ -CH = CH ₂	-	-6
CH ₃ -CH ₂ -CH = O	20	49
CH ₃ -CH ₂ -CH ₂ -OH	∞	97

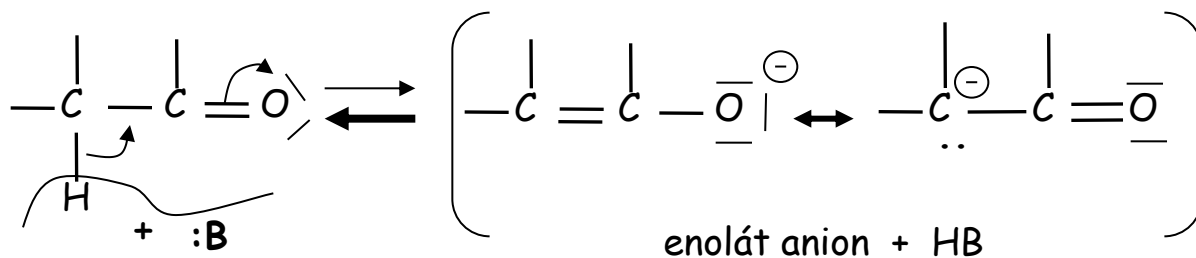
A. asszociációs képesség (μ) B. akceptor sajátság, H-híd

Kémiai reakciók

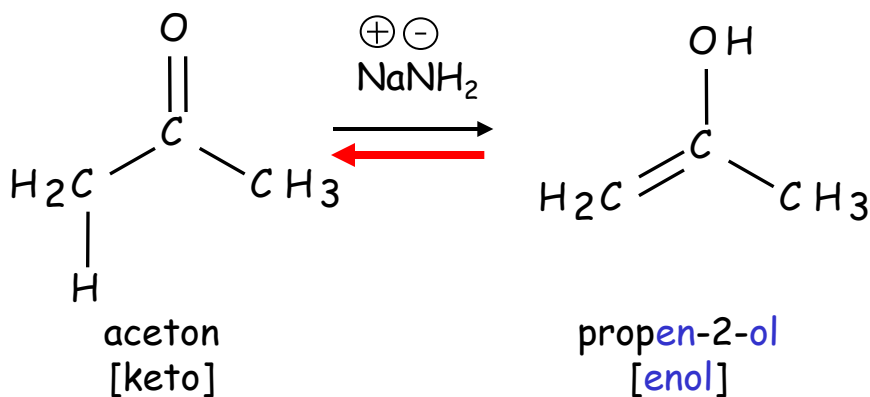

Reakció az α -C-atomon

1. Savi jelleg [C-H sav]

Példa

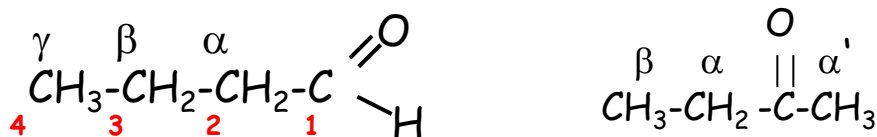

$\text{pK}_a(\text{oxo}) = 20$
99,99975 %

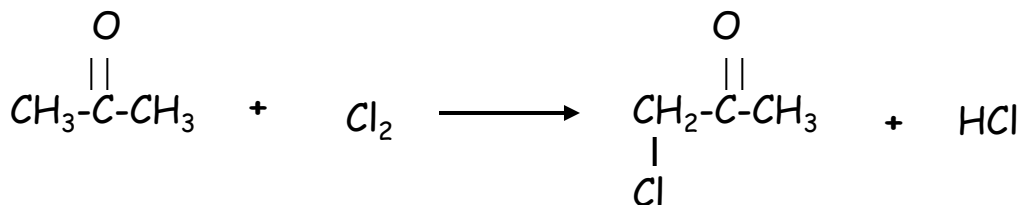
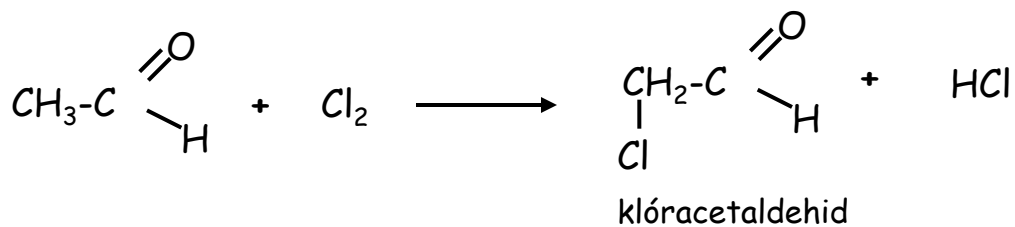
$\text{pK}_a(\text{enol}) = 14,4$
0,00025 %

Lásd még:
keto-enol tautóméria

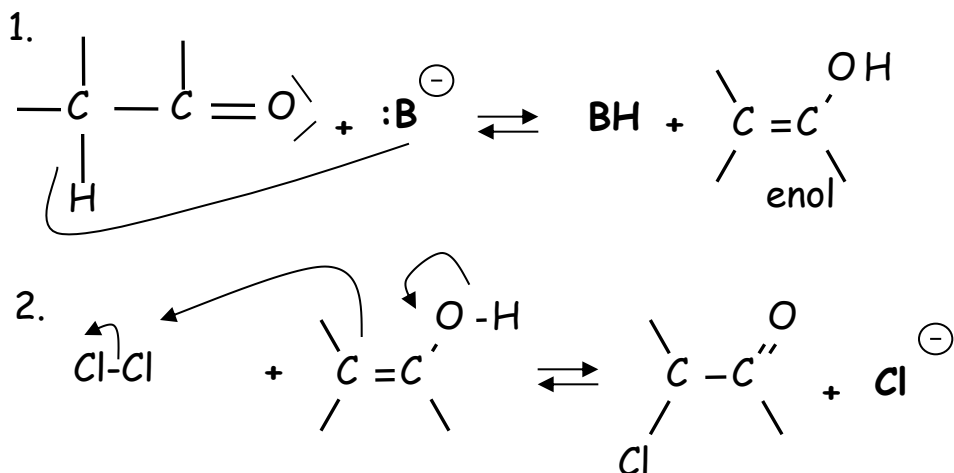
2. Halogénezés

a) Monohalogénezés: oldatban, sav/bázis katalízis

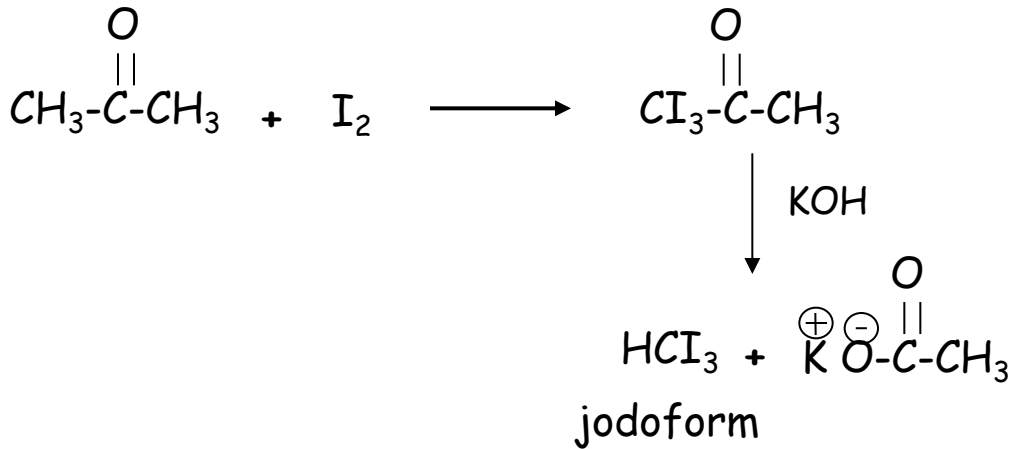
Mechanizmus:

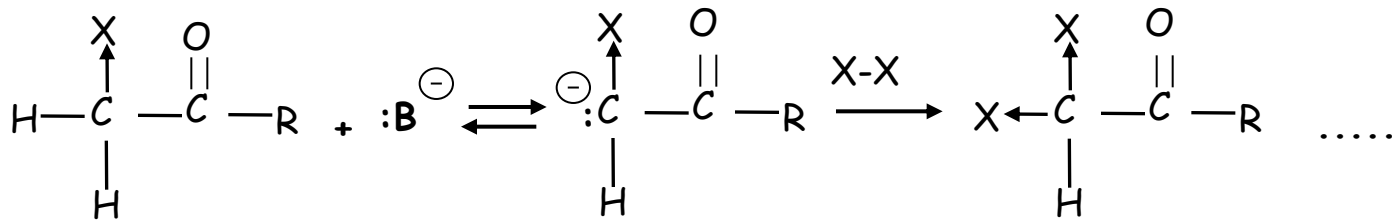
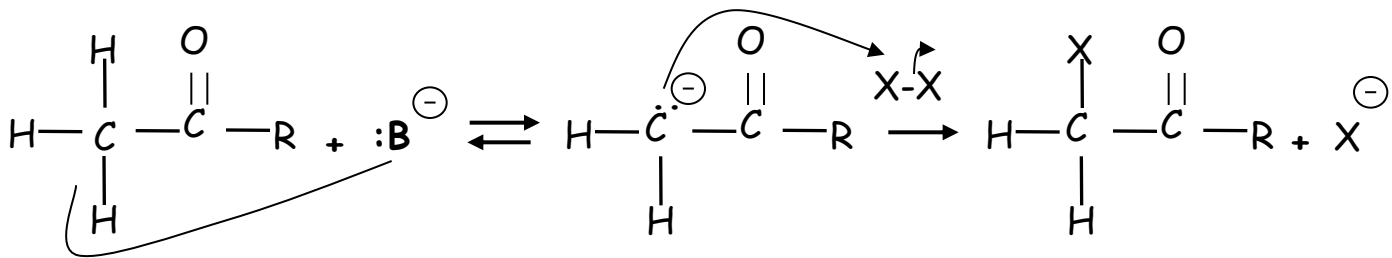
Bizonyíték:

a reakció első részében a sebesség „független” a halogén koncentrációtól

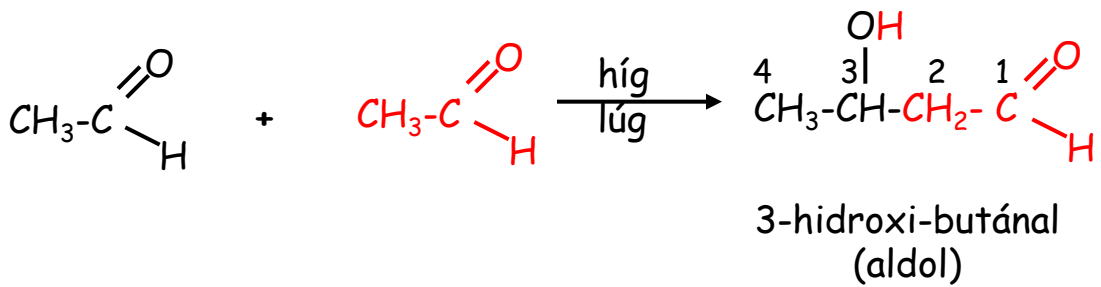
b) Polihalogénezés: HALOFORM reakció (jodoform, kloroform)

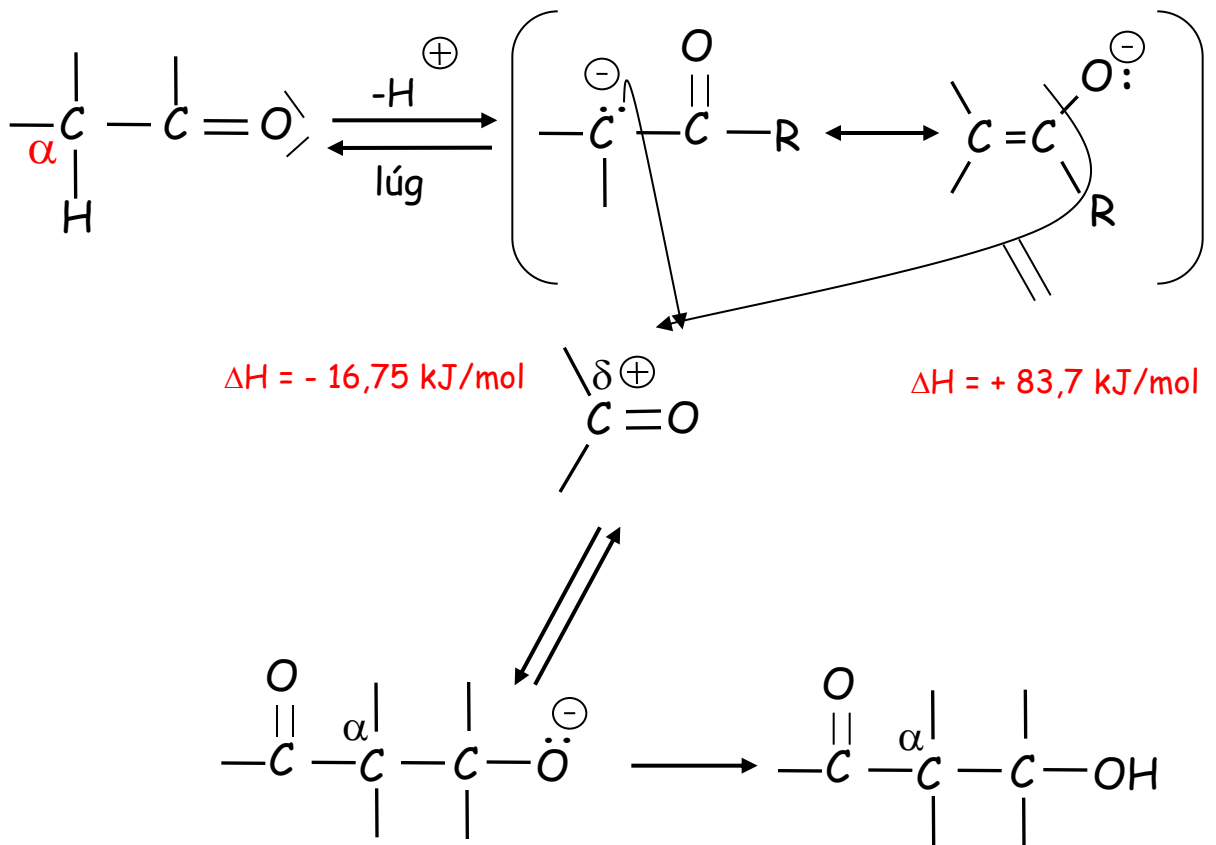
Mechanizmus: (lúg katalízis)

3. Aldol addíció/ aldol dimerizáció

Mechanizmus:

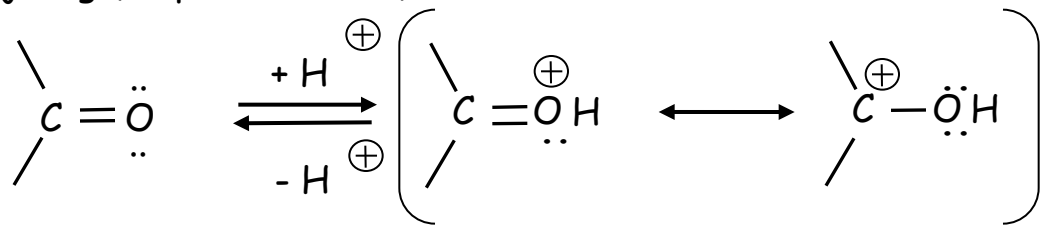

Megjegyzések:

1. Az aldehidek reakcióképesebbek, mint a ketonok.
2. Feltétel: legyen hidrogén az a C-atomon.

Reakció a karbonil C-atomon

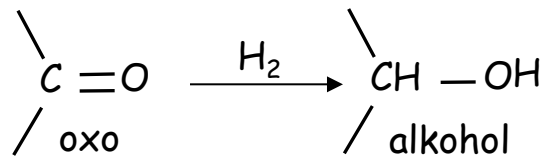
1. Bázikus jelleg (O protonálódás)

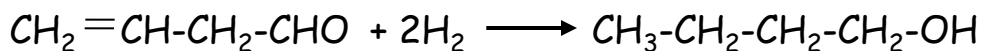
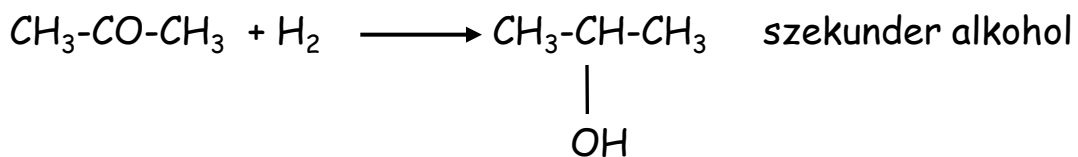
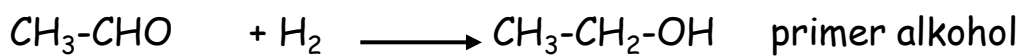
Az alkoholoknál gyengébb bázisok.

2. Redukció-oxidáció

a) Redukció:

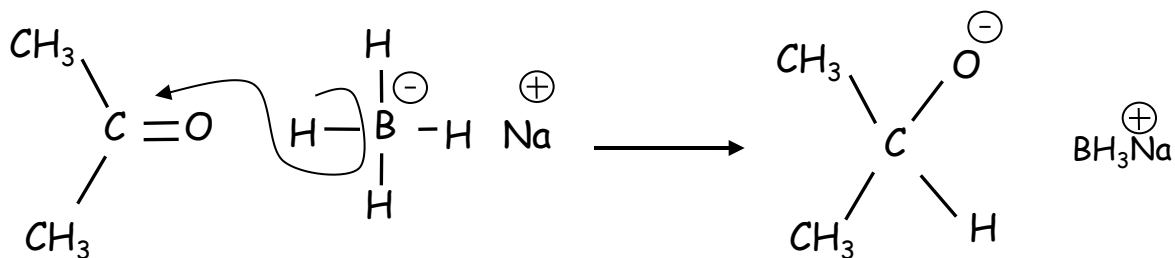
i) Katalitikus, Pt, Pd/C, Raney-Ni

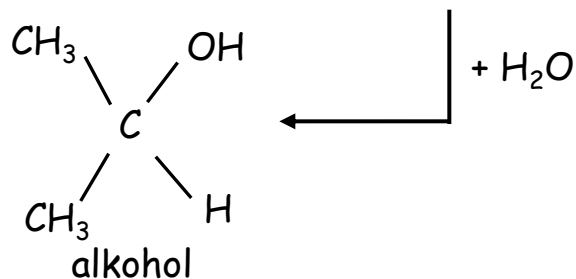
telítetlen oxovegyület

nincs szelektivitás

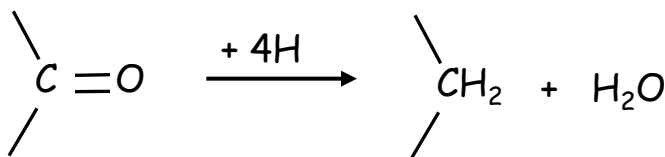
ii) Komplex fémhidridek, $\overset{\oplus}{\text{Li}} \overset{\ominus}{\text{AlH}}_4$, $\overset{\oplus}{\text{Na}} \overset{\ominus}{\text{BH}}_4$

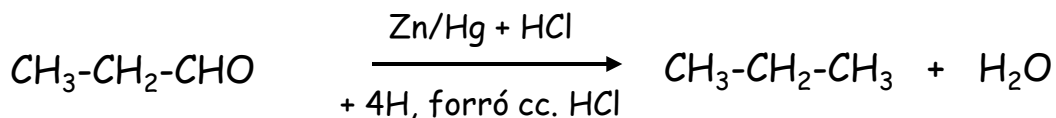
szelektív redukció!

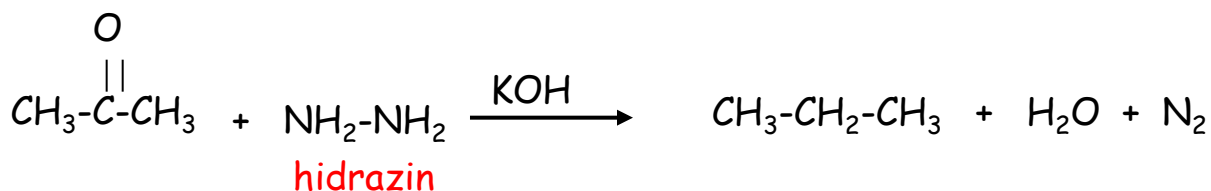
iii) Naszcens hidrogén

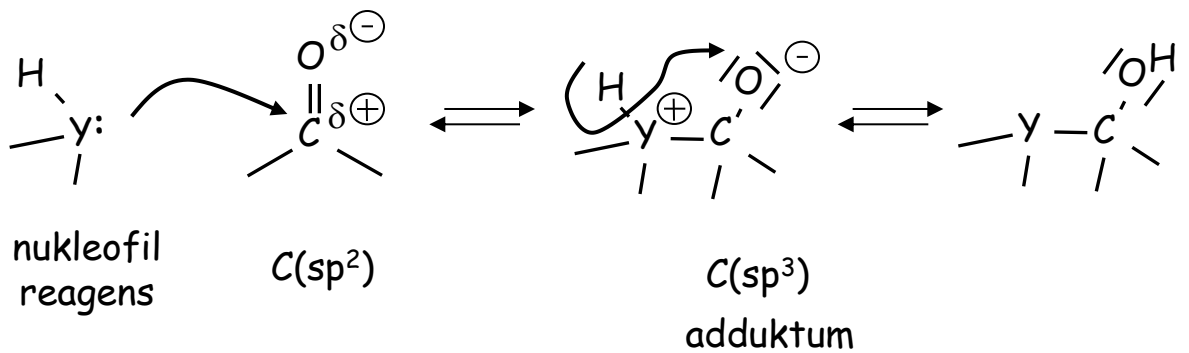
- Clemmensen redukció
savra nem érzékeny oxovegyületek

- Kizsnyer-Wolff redukció
lúgra nem érzékeny oxovegyületek

3. Nukleofil addíció

Felosztás:

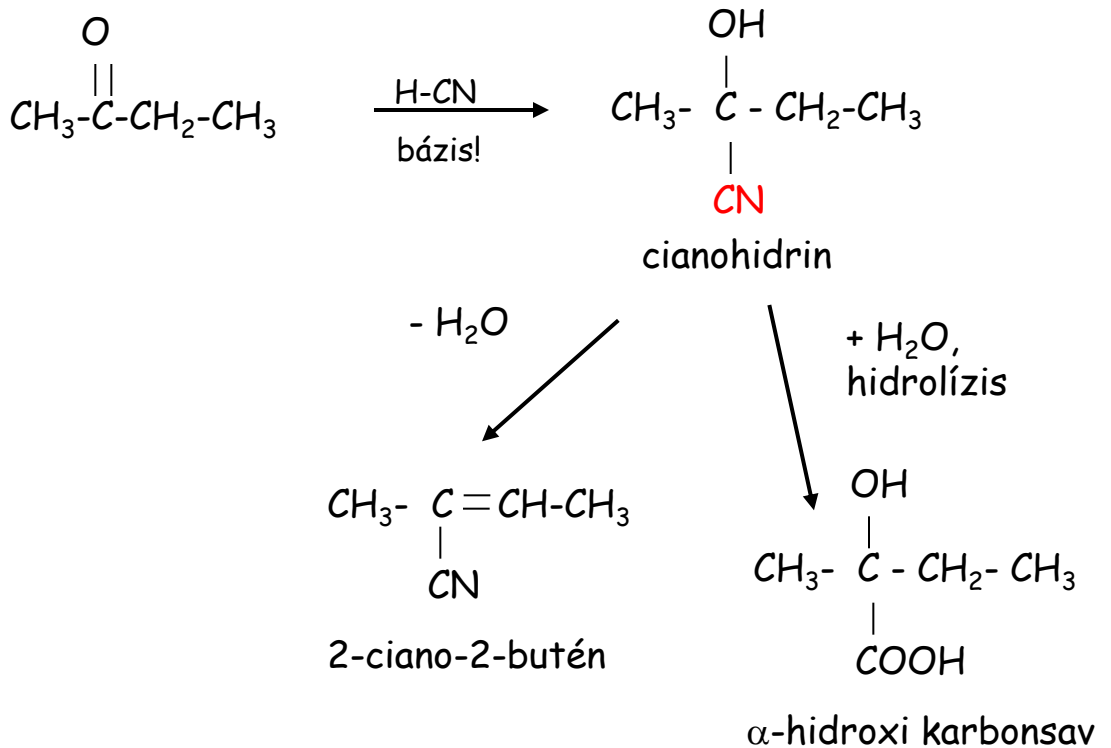
C nukleofil (HCN, R-Mg-X..)

O nukleofil (H₂O, R-OH..)

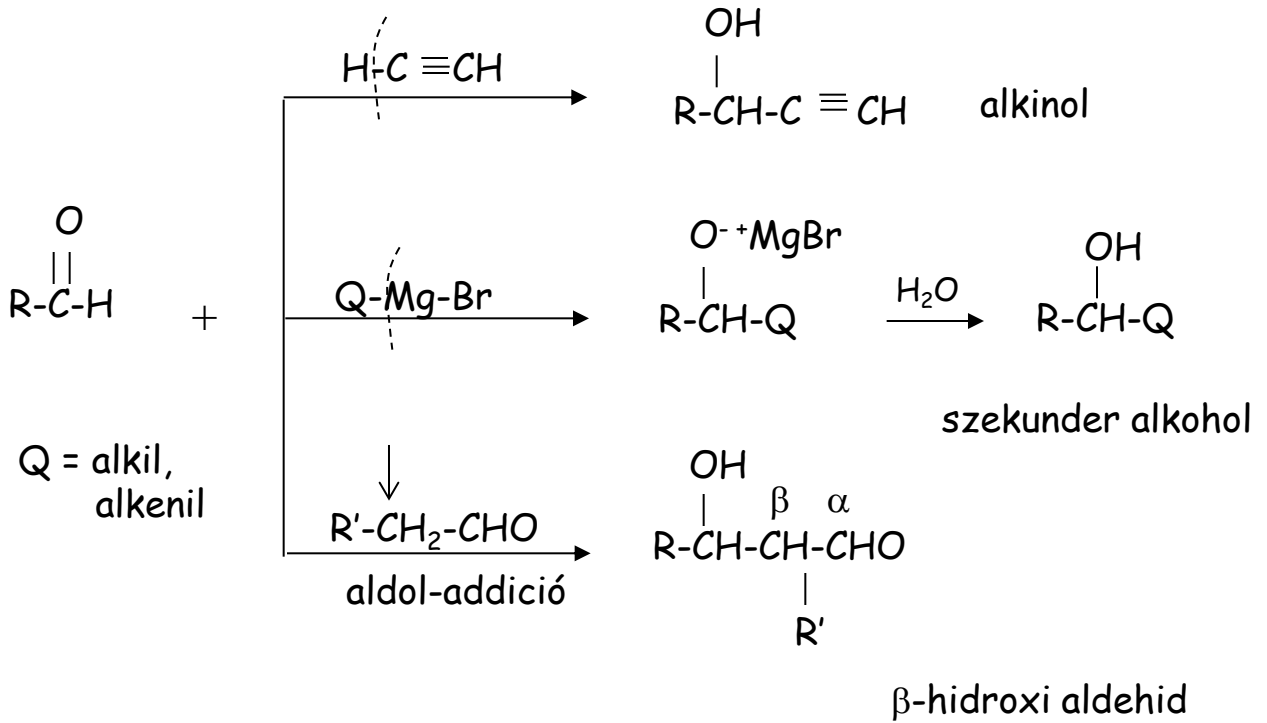
N nukleofil (NH₃, R-NH₂..)

a) Reakció C-nukleofilekkel

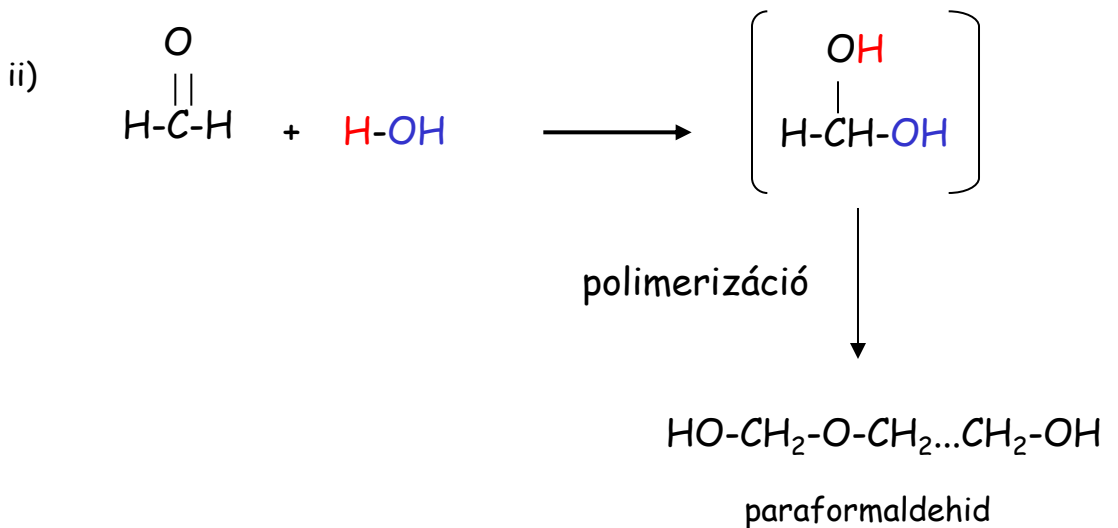
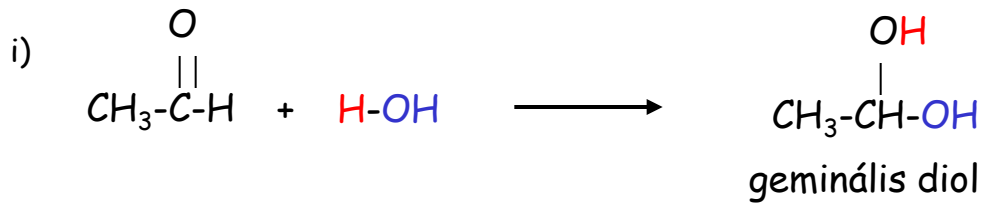
i)

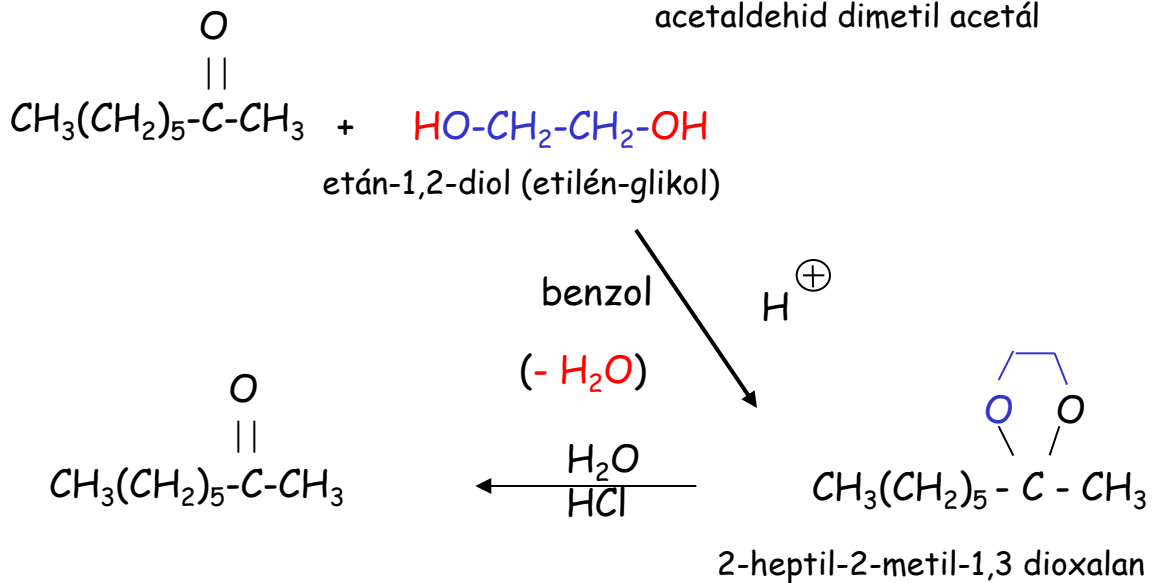
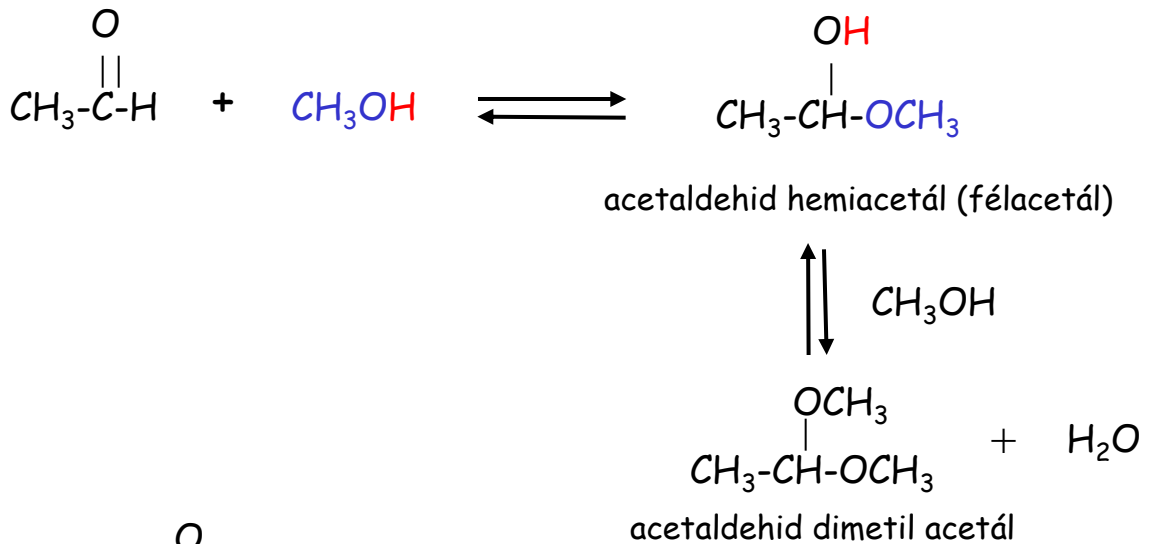
ii)

b) Reakció O-nukleofilekkel

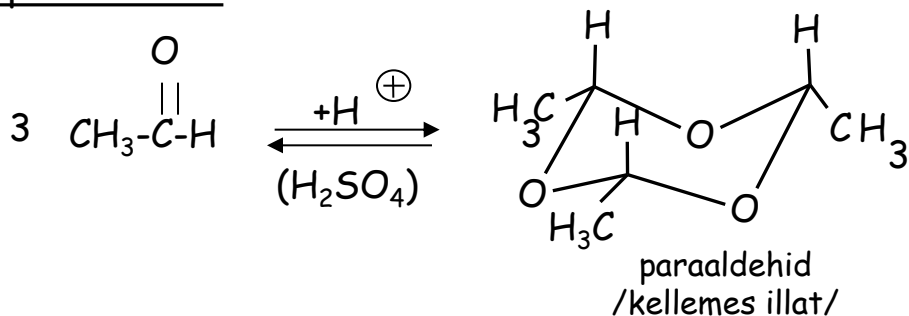

iii)

Jelentősége: karbonil csoport átmeneti védelme

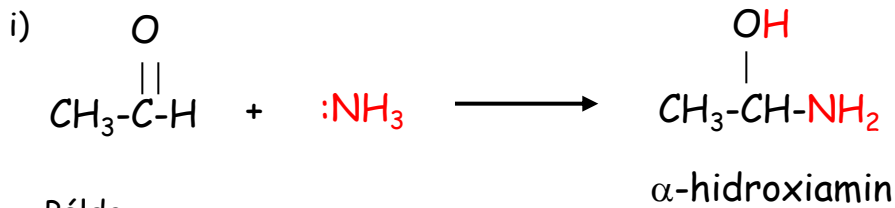
Egy speciális eset:

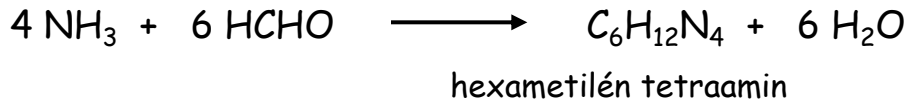
Tetramer:

metaldehid, szilárd, éghető \longrightarrow táborigőzőkészülék

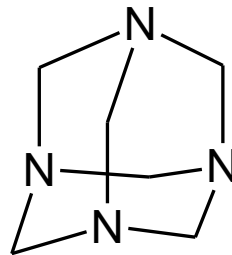
c) Reakció N-nukleofilekkel

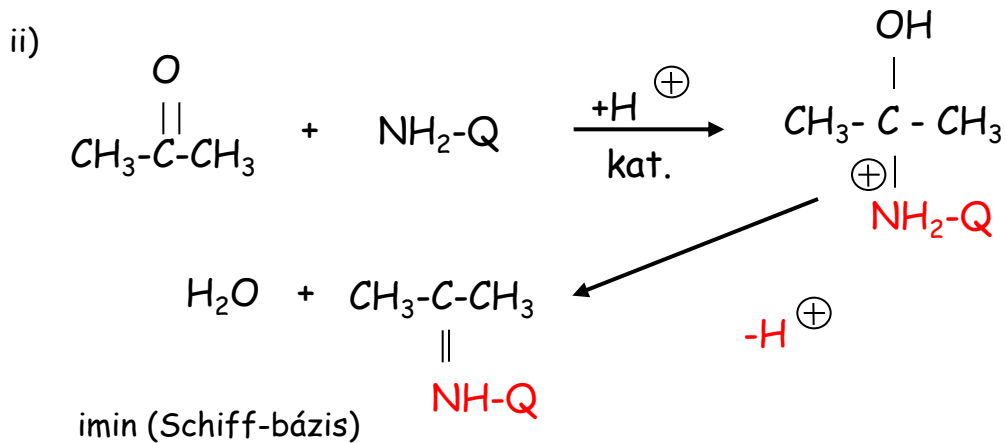
Példa

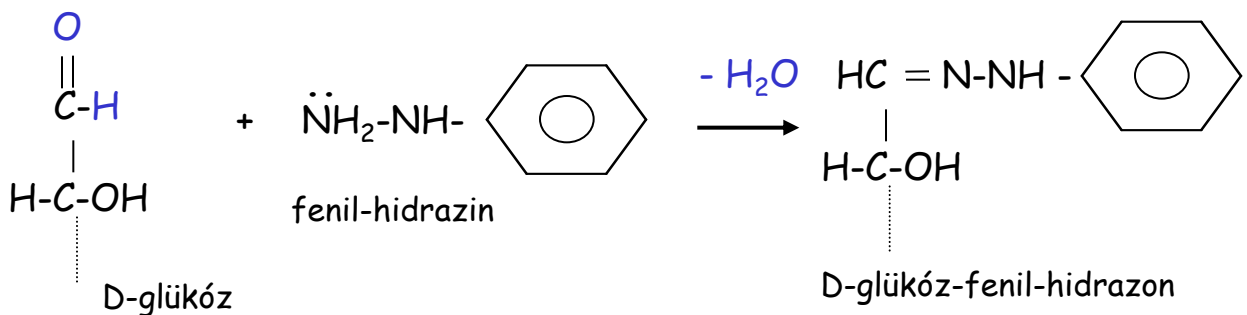
Felhasználás: műanyagipar,
gyógyászat (urotropin)

N-atom piramisos, CNC (kötésszög) 109 °

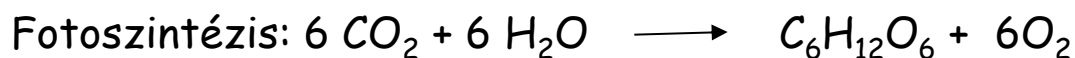
Felhasználás: E. Fischer, 1887, CHO szerkezetvizsgálat

Szénhidrátok

(Saccharum, cukor)

Legnagyobb mennyiségben előforduló szénvegyület:
a cellulóz

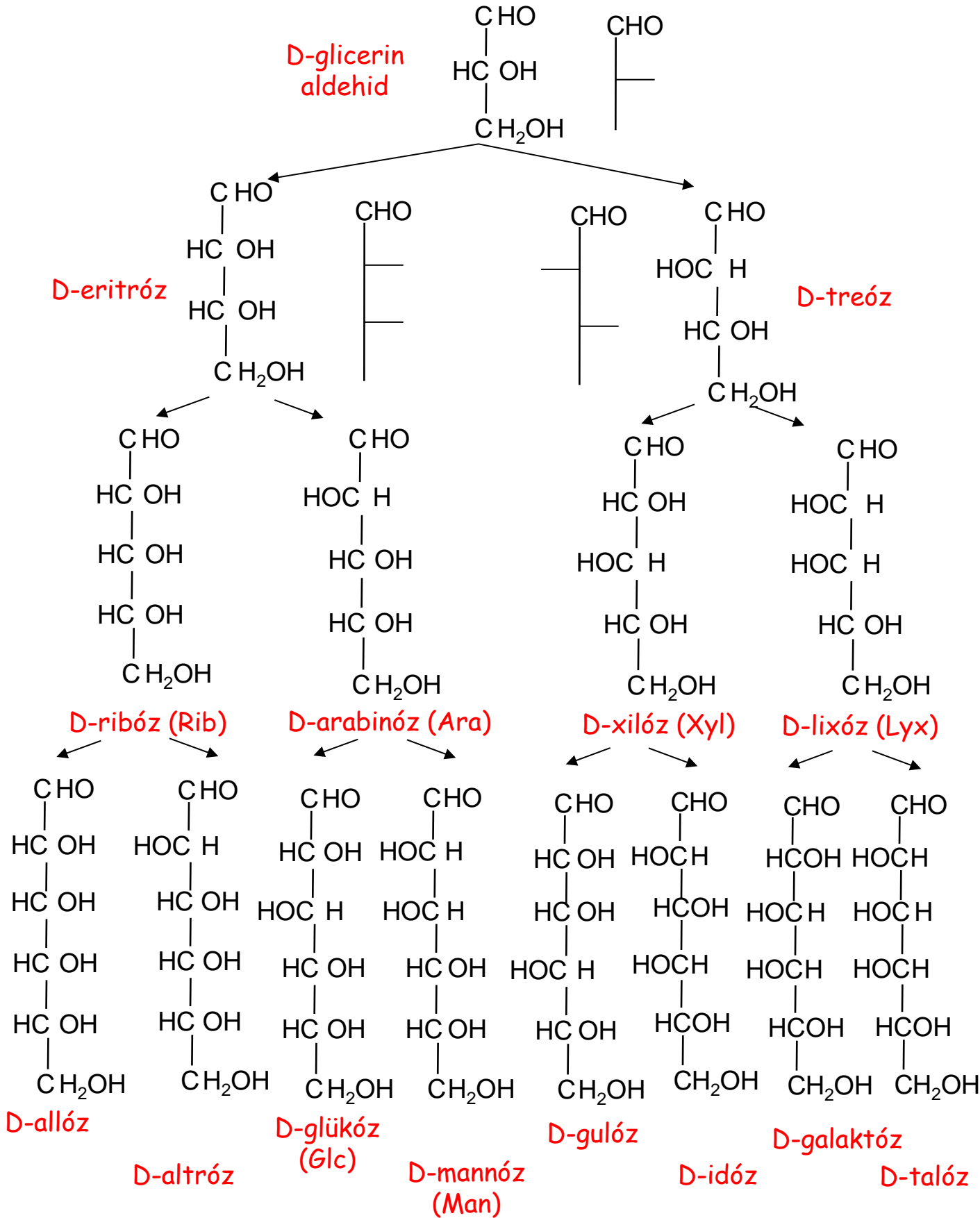
Funkciók

1. Üzemanyagok: energiatárolás
2. Energiatárolás: glikogén, keményítő
3. Vázanyagok: sejtfal - növények
sejtmembrán - állatvilág
4. Alkotórészek: nukleinsavak
antibiotikumok
alkaloidok
5. Kommunikáció:
 - sejt - sejt pl. adhéziós molekulák
 - vírus - sejt pl. influenza vírus

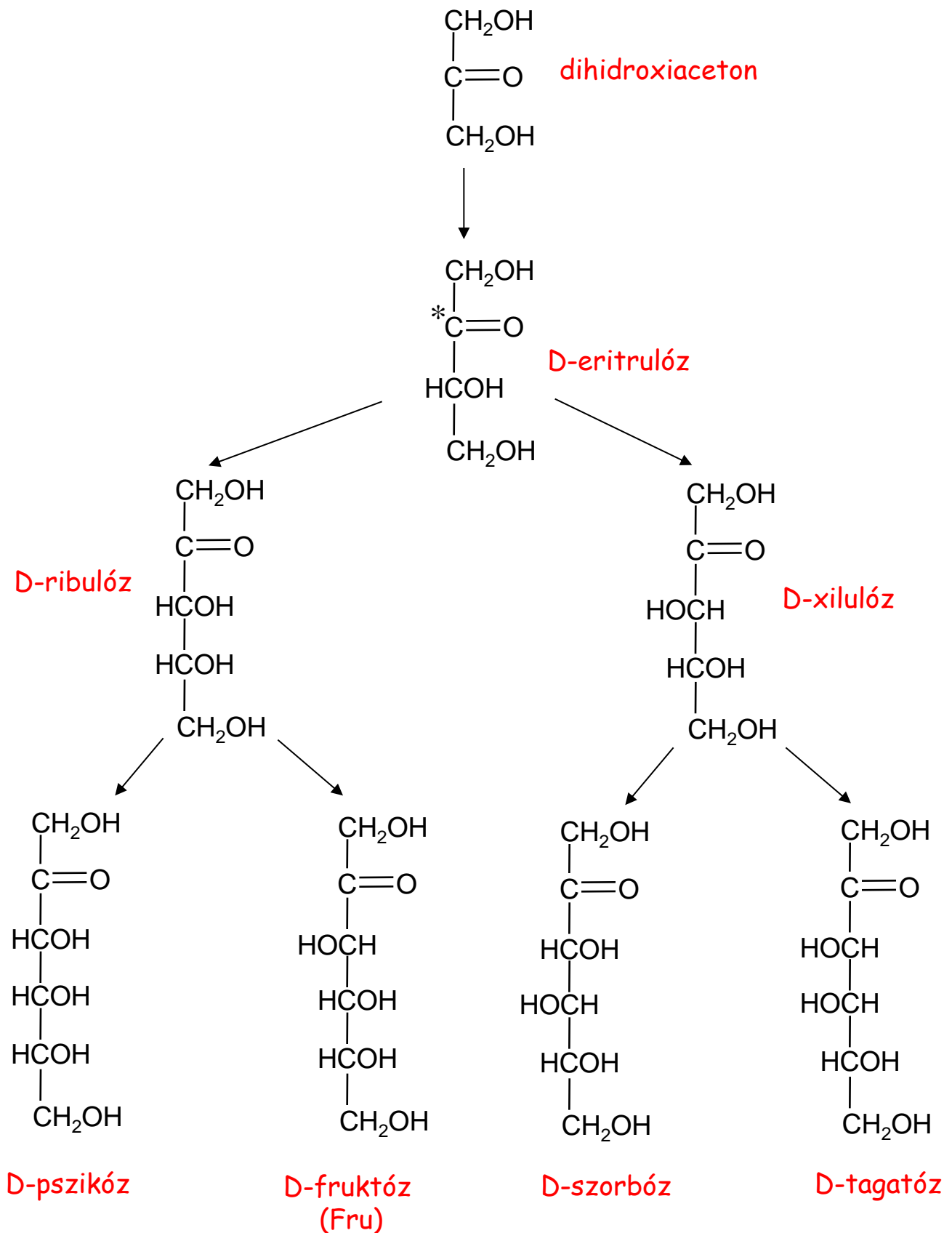
Csoportosítás

- Keton vagy aldehid funkció jelenléte.
- A C atomok száma.
- A karbonil csoporttól legtávolabb eső kiralitás centrum.

1. Aldózok (polihidroxi aldehidek: aldotrióz, aldotetróz...)

2. Ketózok (polihidroxi-ke-tonok)

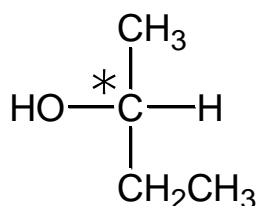

SZTEREOIZOMÉRIA TPUSAI

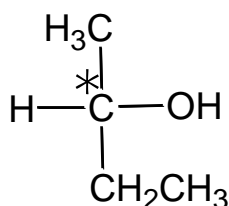
- Geometriai izoméria (cisz - transz)
- Optikai izoméria
- Konformációs izoméria

ALAPFOGALMAK

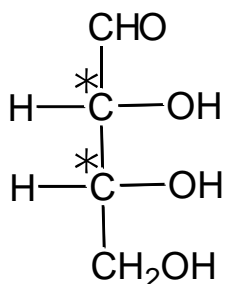
ENANTIOMEREK : Olyan optikai izomerek, amelyekben **egy** vagy **több** királis szénatom van és az **összes** királis szénatomra nézve tükörképi viszony áll fenn.

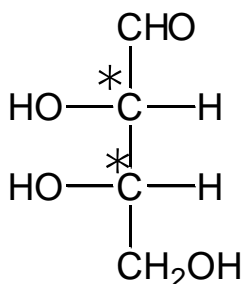
(R)-2-butanol

(S)-2-butanol

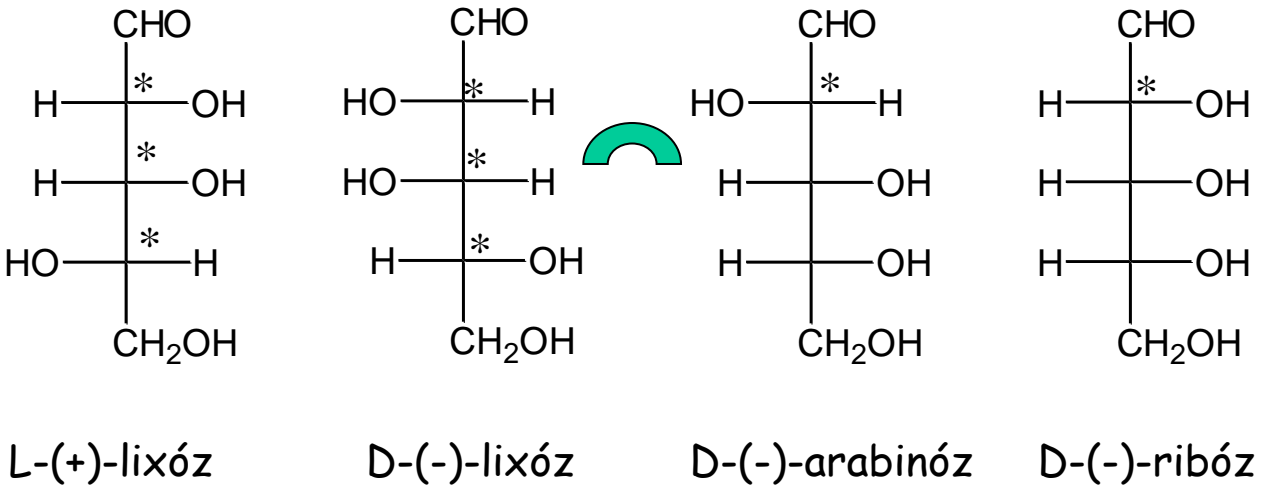
D-eritróz

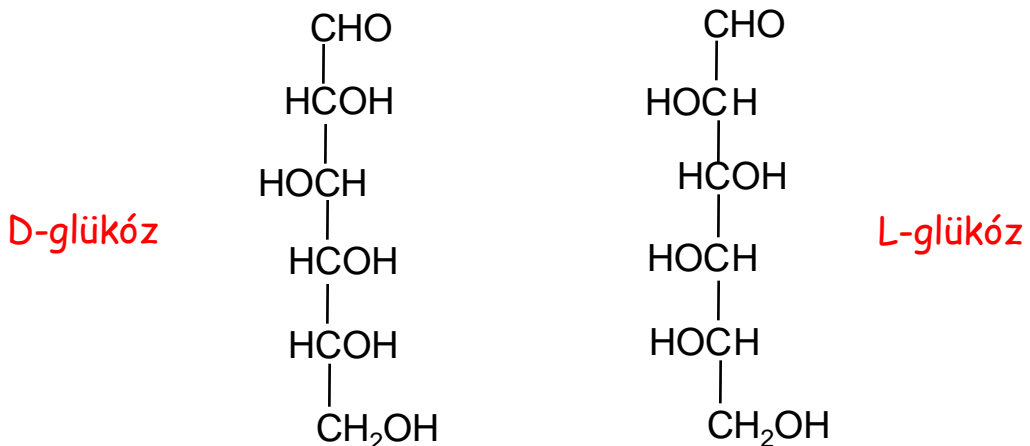
L-eritróz

Fizikai tulajdonságok azonosak.

DIASZTEREOMEREK: Olyan enantiomerek (optikai izomerek), amelyekben **több** királis szénatom van és **ezek közül egy vagy több** királis szénatomra nézve tükörképi viszony áll fenn.

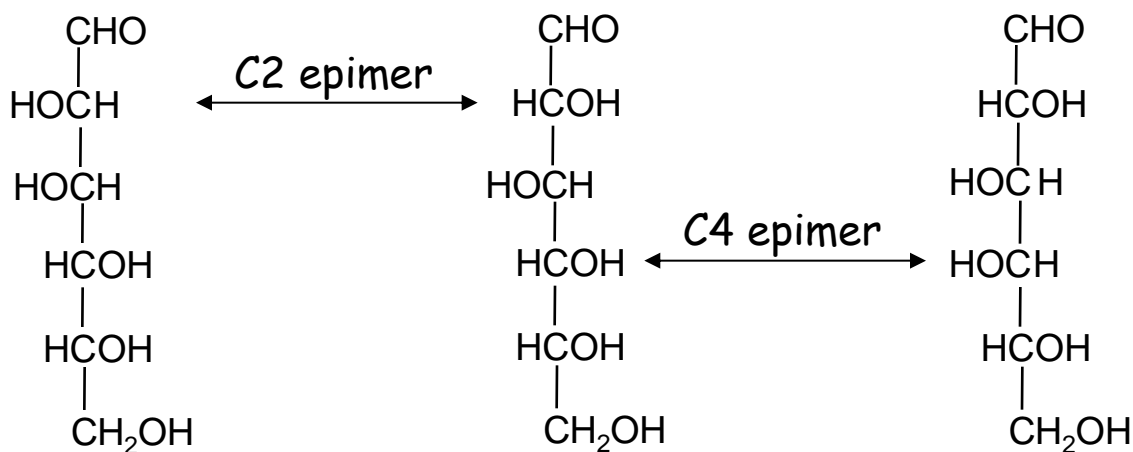

Példa (további): D/L-konfiguráció: diasztereo izomer pár

Fizikai tulajdonságok eltérnek.

EPIMEREK : Olyan diasztereomerek (optikai izomerek), amelyekben **egy vagy több** királis szénatom van és ezek közül **csak egy** királis szénatomra nézve tükörképi viszony áll fenn.

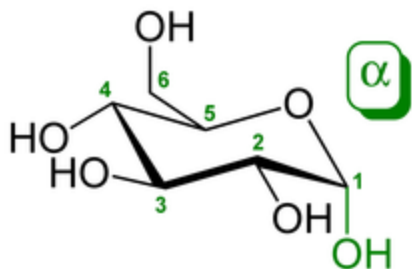

D-mannóz

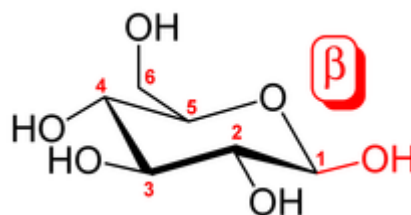
D-glükóz

D-galaktóz

ANOMEREK : Olyan epimerek (optikai izomerek), amelyekben **egy vagy több** királis szénatom van és ezek közül **csak egy**, a **glikozidos** (királis) szénatomra nézve tükörképi viszony áll fenn.

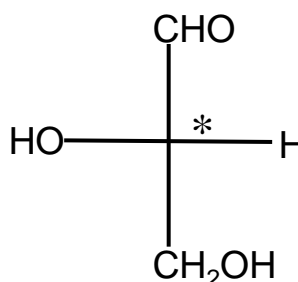
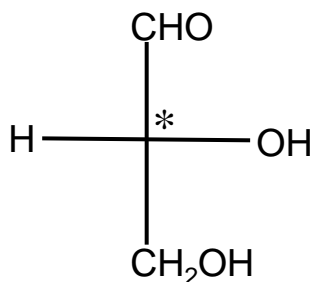
α -D-glükópiranóz

β -D-glükópiranóz

Nomenklatura

glicerín aldehyd (2R/2S)-2,3- dihidroxi propanal

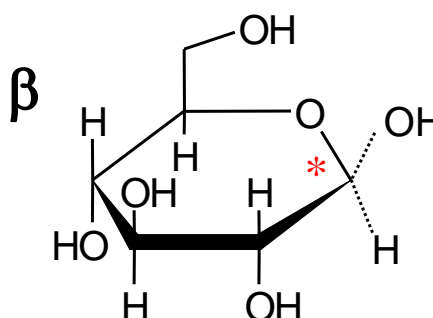
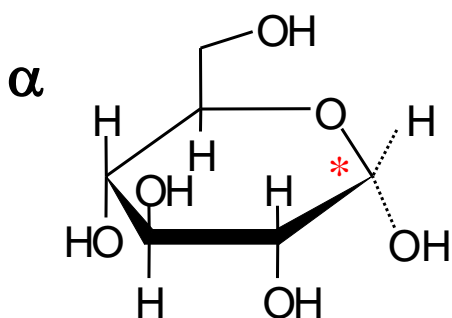
(+) = D (+)
= R (+)

M. A. Rosanoff (1996)
Cahn-Ingold-Prelog

(-) = L (-)
= S (-)

D-glükóz (2R, 3S, 4R, 5R)-2,3,4,5,6- pentahidroxi hexanal

Új kiralitás centrum, glikozidos OH: α - β nomenklatura

Hagyományos elnevezés:

D-sorozatban: „Erősebben” jobbra fogató izomer \rightarrow α

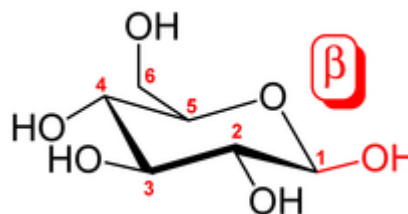
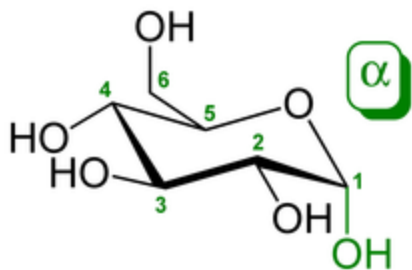
L-sorozatban: „Erősebben” jobbra fogató izomer \rightarrow β

Új elnevezés

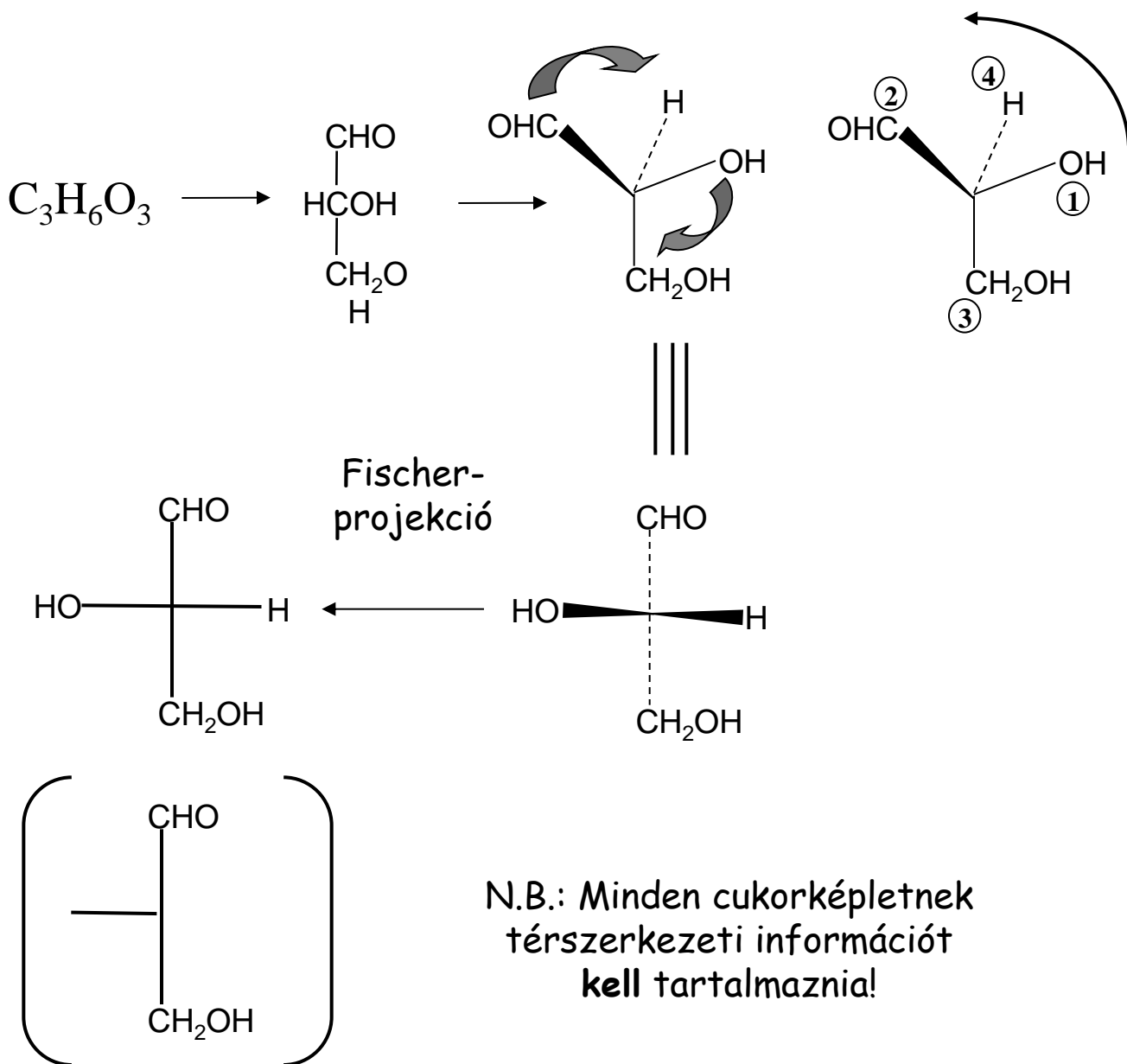

láncvégi (C_n) CH_2OH és glikozidos OH térállása **egyeznek** \rightarrow β

láncvégi (C_n) CH_2OH és glikozidos OH térállása **ellentétes** \rightarrow α

Ábrázolás

Fischer projekció (E. Fischer 1852-1919)

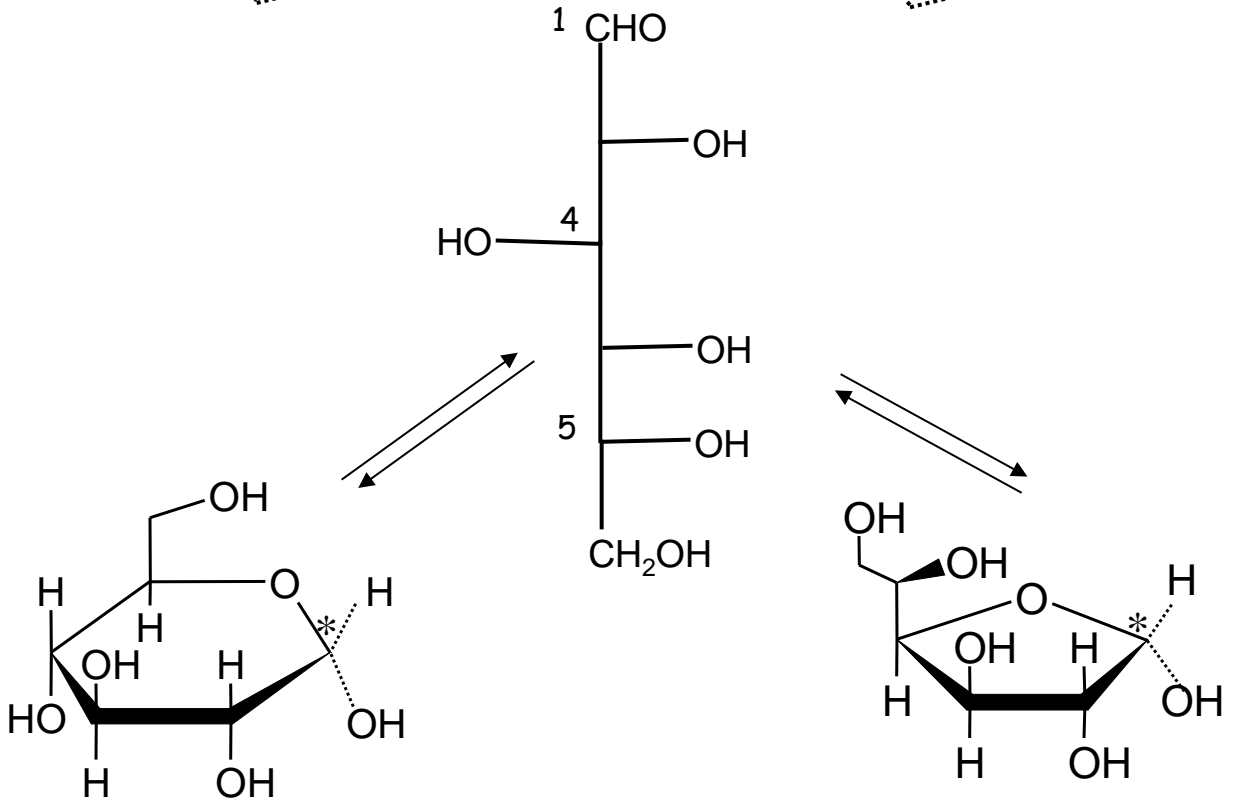
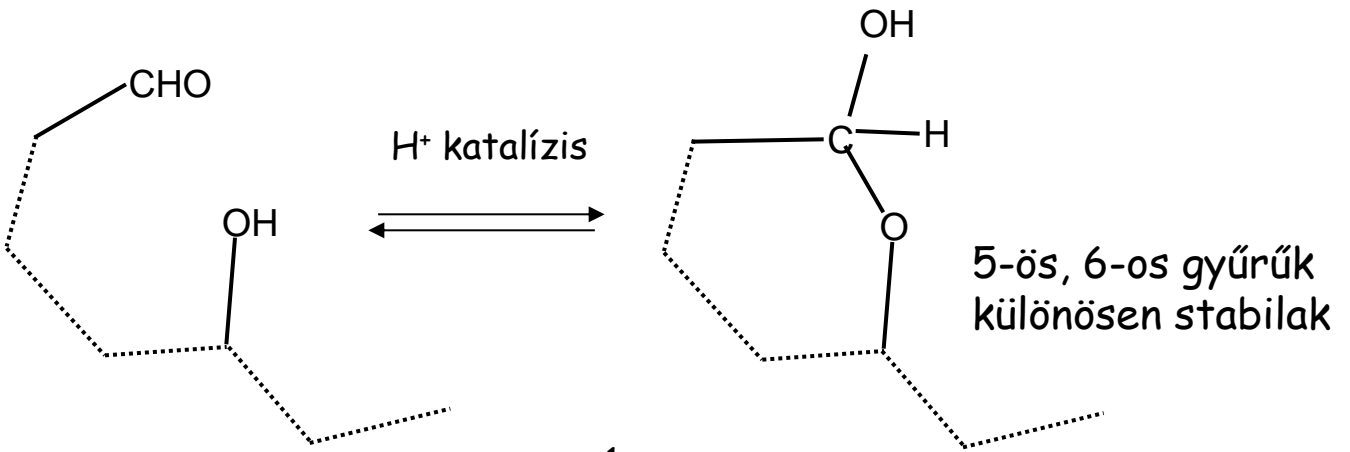
vízszintes vonalak:

a papir síkjától az olvasó felé

függőleges vonalak:

a papri síkjától a sík mögé

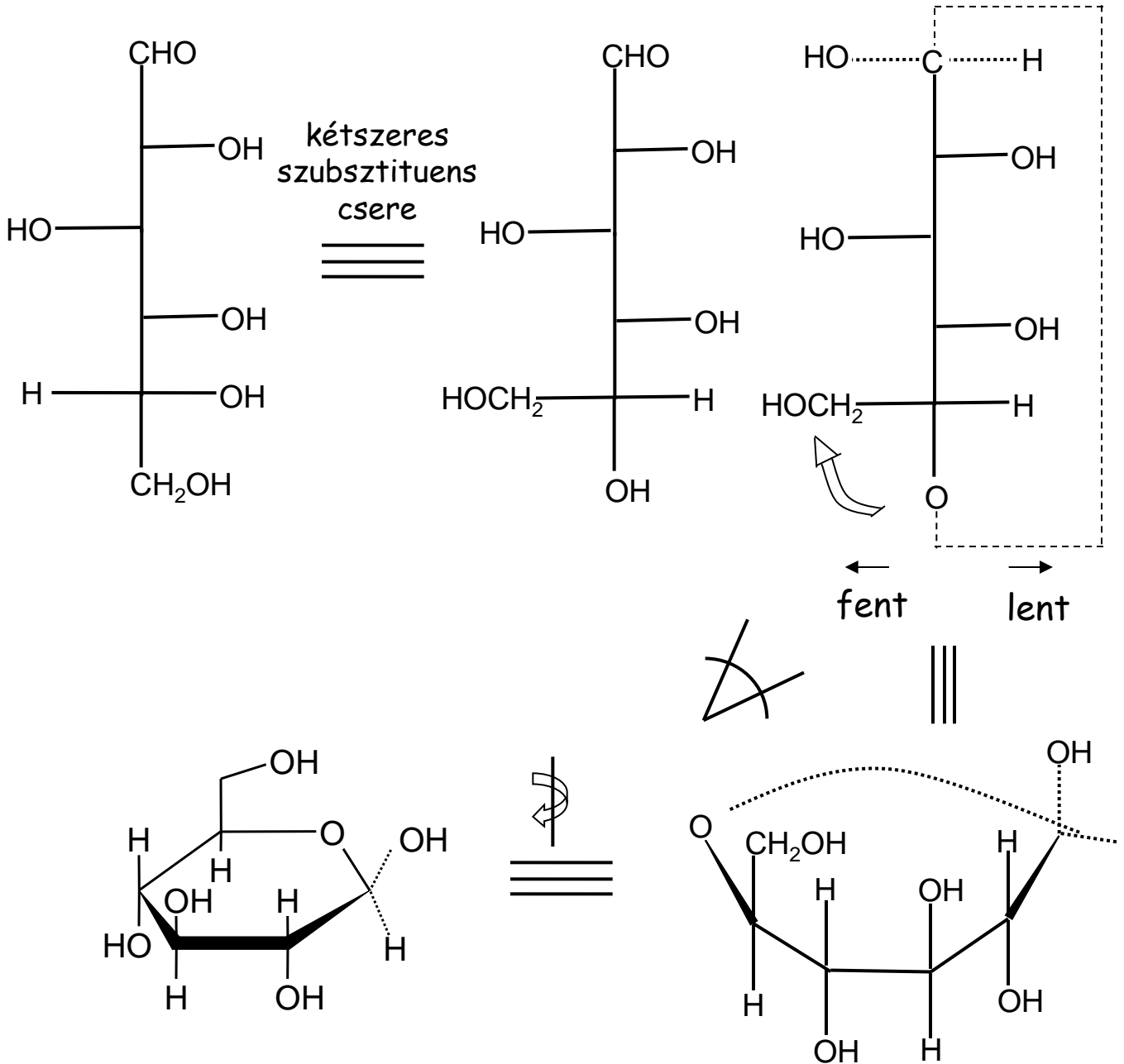
Szénhidrátok cikloféléacetál képzése: gyűrűs szerkezet

D-glükóz <1.5>

D-glükóz <1.4>

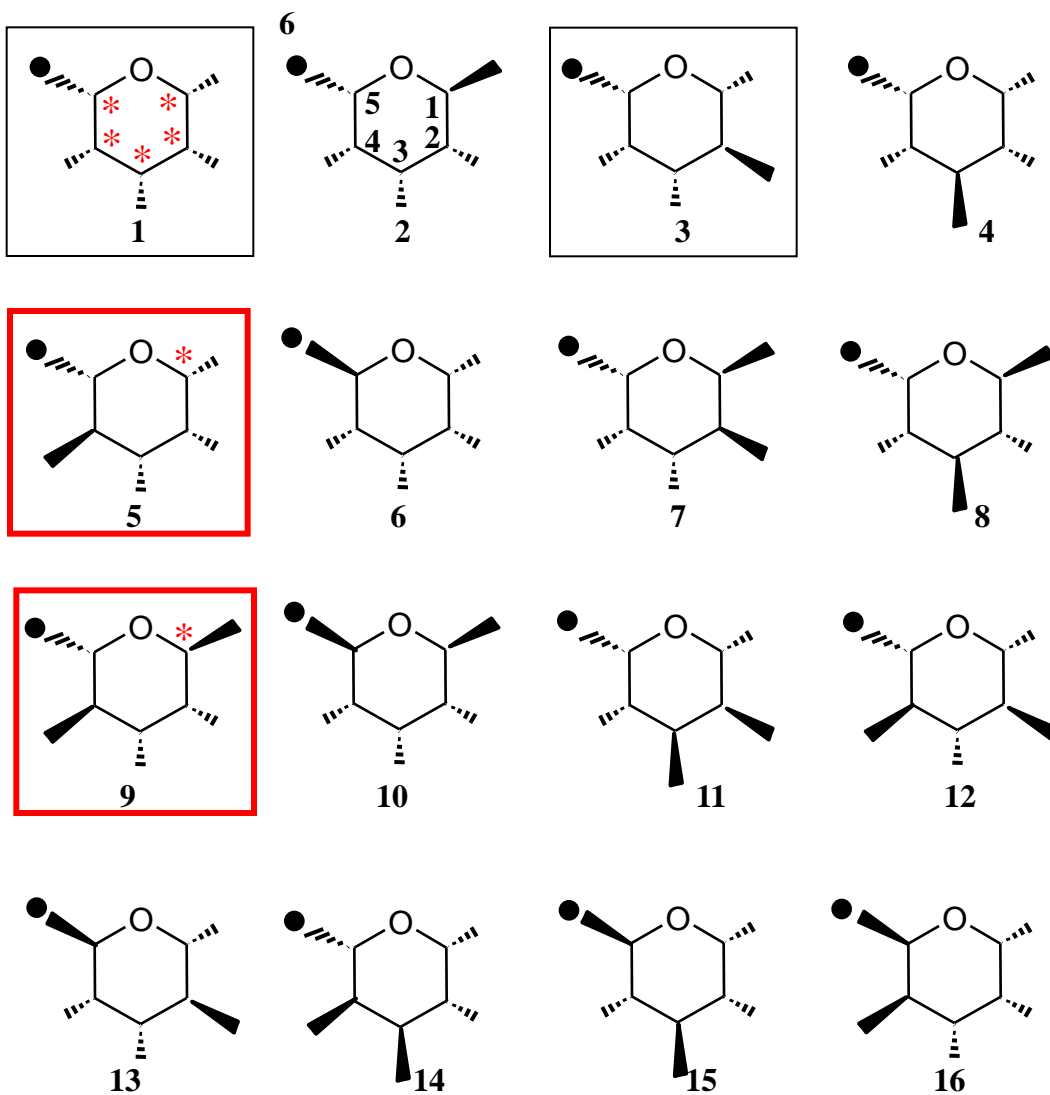
Hogyan kell a gyűrűt megszerkeszteni?

kell hozzá: - egy kevés térlátás
 - sok gyakorlat, nagyon sok (!)

Aldohexóz sztereoiszomerek - I

* királítás centrum \blacktriangle fel \cdots le

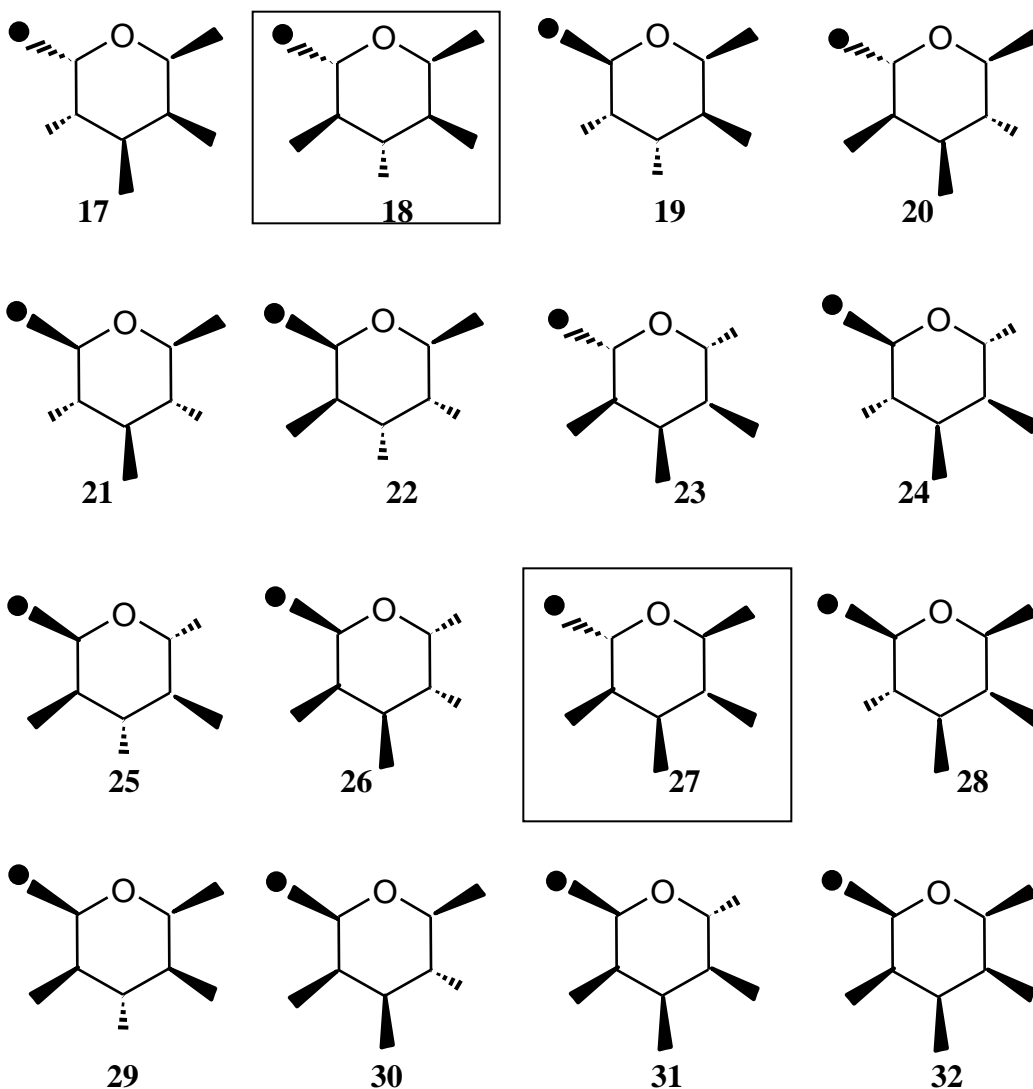

Epimer-pár: pl. 1 - 2, 1 - 3, 1 - 5, 8 - 20 stb.

Anomer-pár: pl. 1 - 2, 5 - 9, 31 - 32 stb.

Aldohexóz sztereoiszomerek - II

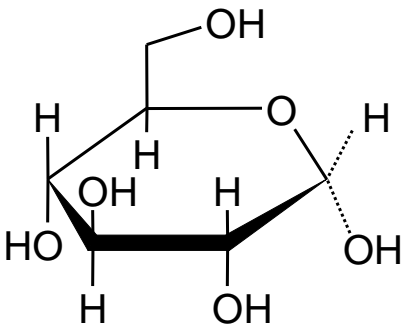
* királítás centrum \blacktriangleright fel \cdots le

Epimer-pár: pl. 17 - 27
 18 - 27
 28 - 32

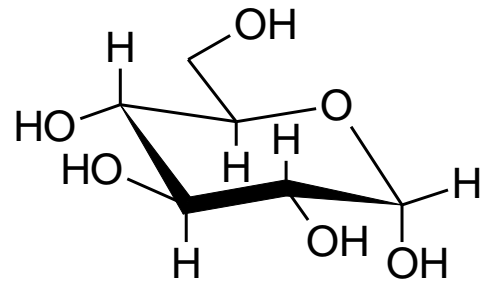
Enantiomer-párok: 1-32 6-27 11-22
 2-31 7-26 12-21
 3-30 8-25 13-20
 4-29 9-24 14-19
 5-28 10-23 15-18
 16-17

A gyűrű téralkata α-D-glükóz

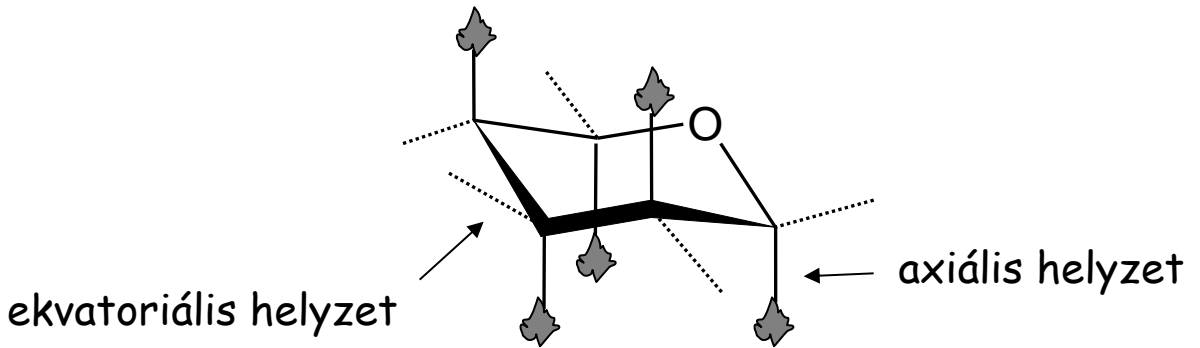

W. N. Haworth
leírás

valóságban
→

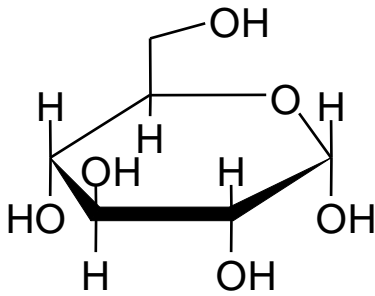

Sache - Mohr
leírás

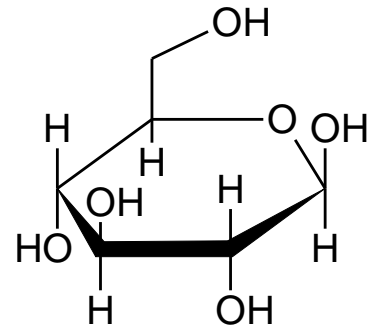

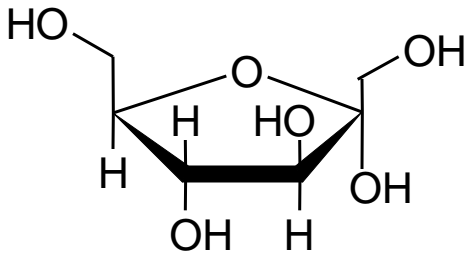
**W. N. Haworth leírás
(1926, Nd 1937 with Paul Karrer
University of Birmingham**

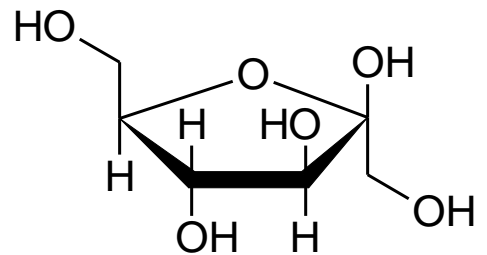
α -D-glükopiranóz

β -D-glükopiranóz

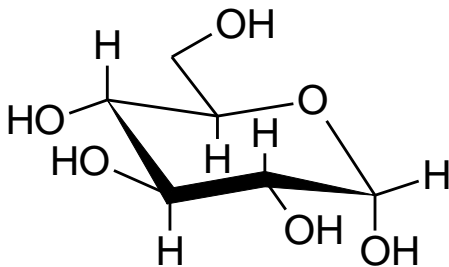

α -D-fruktofuranóz

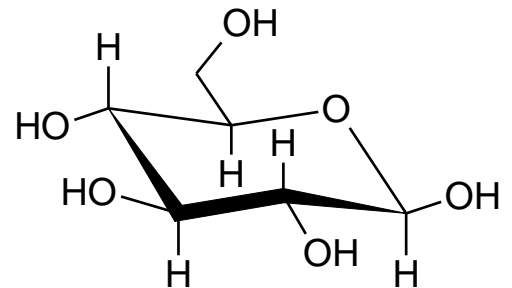

β -D-fruktofuranóz

Sache - Mohr leírás

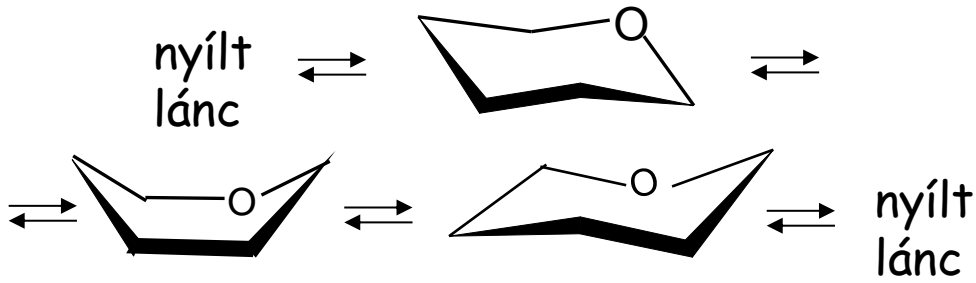

α -D-glükopiranóz

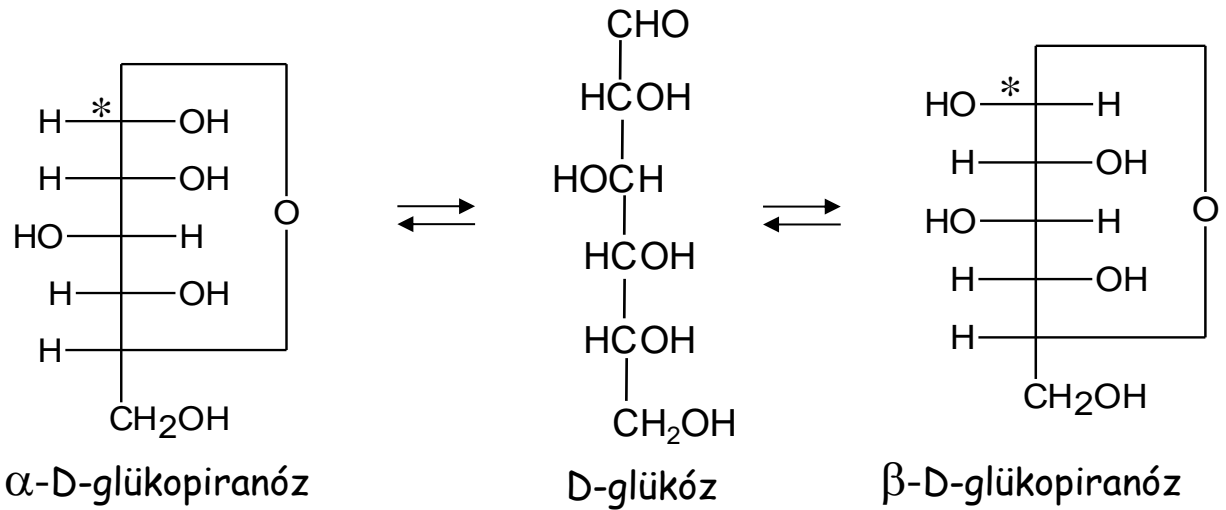

β -D-glükopiranóz

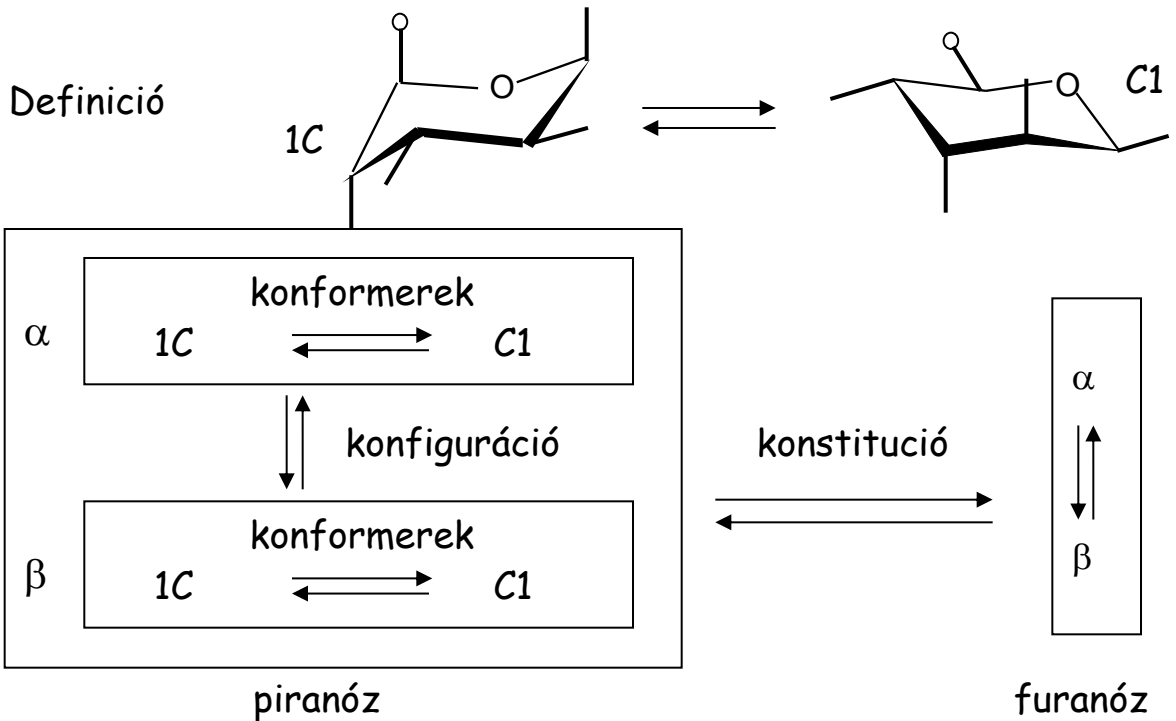
Konformáció analízis (lásd metil-ciklohexán)

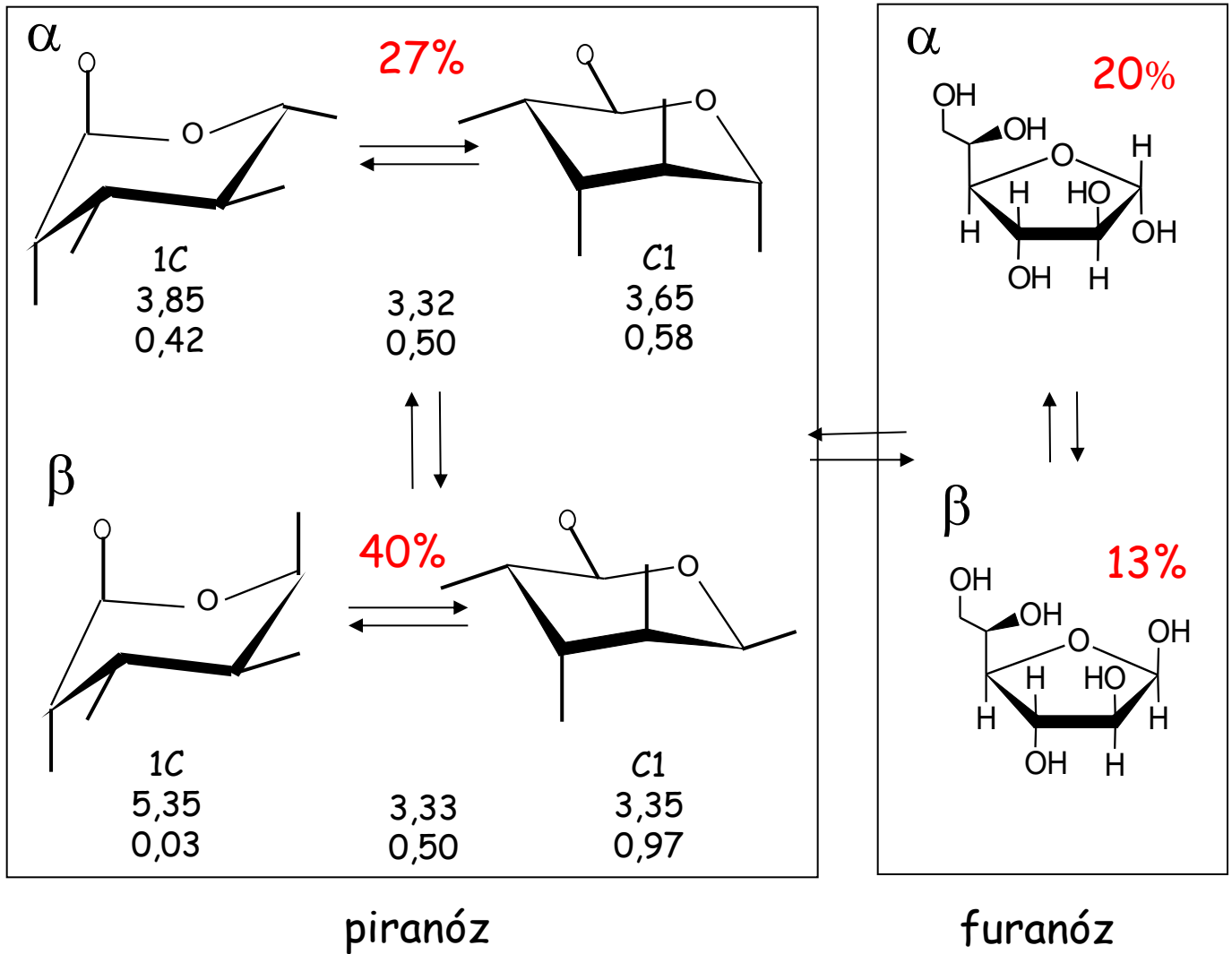
- van ötös, hatos és hetes gyűrű is
- esetenként akár a kád is lehet stabil

Egyensúly egy aldóz vizes oldatában

Egy példa: D-altróz

Esetenként egy monoszacharid többféle szerkezeti izomerje (lineáris, különböző tagszámú gyűrűs) is lehet stabil, létezhet kristályos állapotban.

A szerkezeti izomerek protikus oldószerben (pl. víz) egymásba átalakulnak. Az átalakulás egyensúlyra vezető folyamat.

Vizes oldatban (pH < 7 és pH = 7) csak a glikozidos szénatomhoz kapcsolódó OH csoport térállása változik.

A szék-kád, C1 -1C izoméria nemcsak oldatban, hanem kristályos állapotban is lejátszódik (IR).

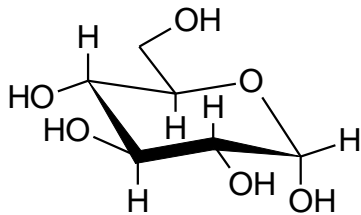
Aldóz-ketóz átalakulás csak lúgos oldatban megy végbe.

A szénhidrátok kémiai reakciói.

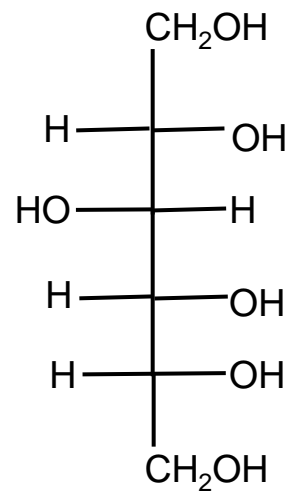
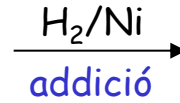
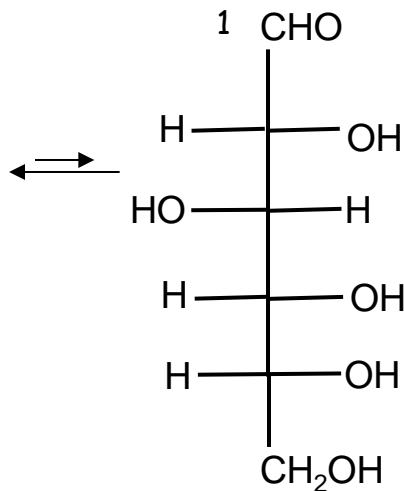
1. Redukció
2. Oxidáció
3. Észter képzés
4. a karbonil C atomon
- 4.1. Ciklusos félacetál képzés
- 4.2. Reakció N-nukleofillel
5. Éterképzés
6. Epimerizáció
7. Keto-enol átrendeződés

1. Redukció: oxo - alkohol (aldóz/ketóz \longrightarrow alditol)

a) $H_2/kat.$

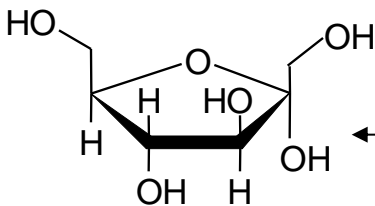

α -D-glükopiranoz

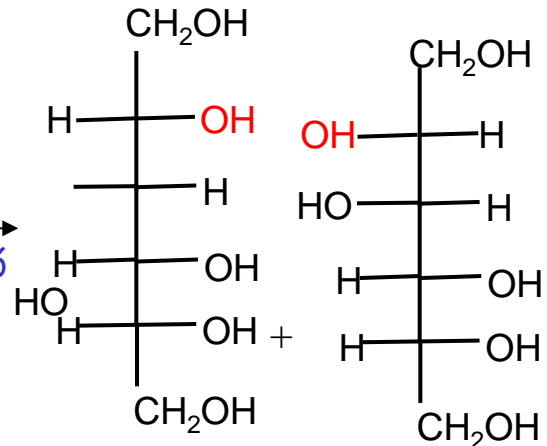
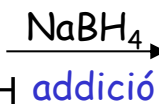
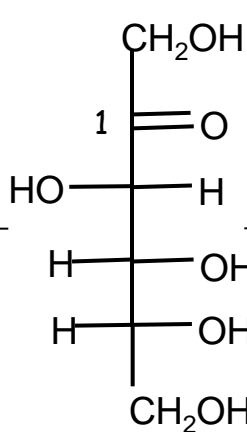

D-glucitol (D-szorbitol)

b) $NaBH_4$

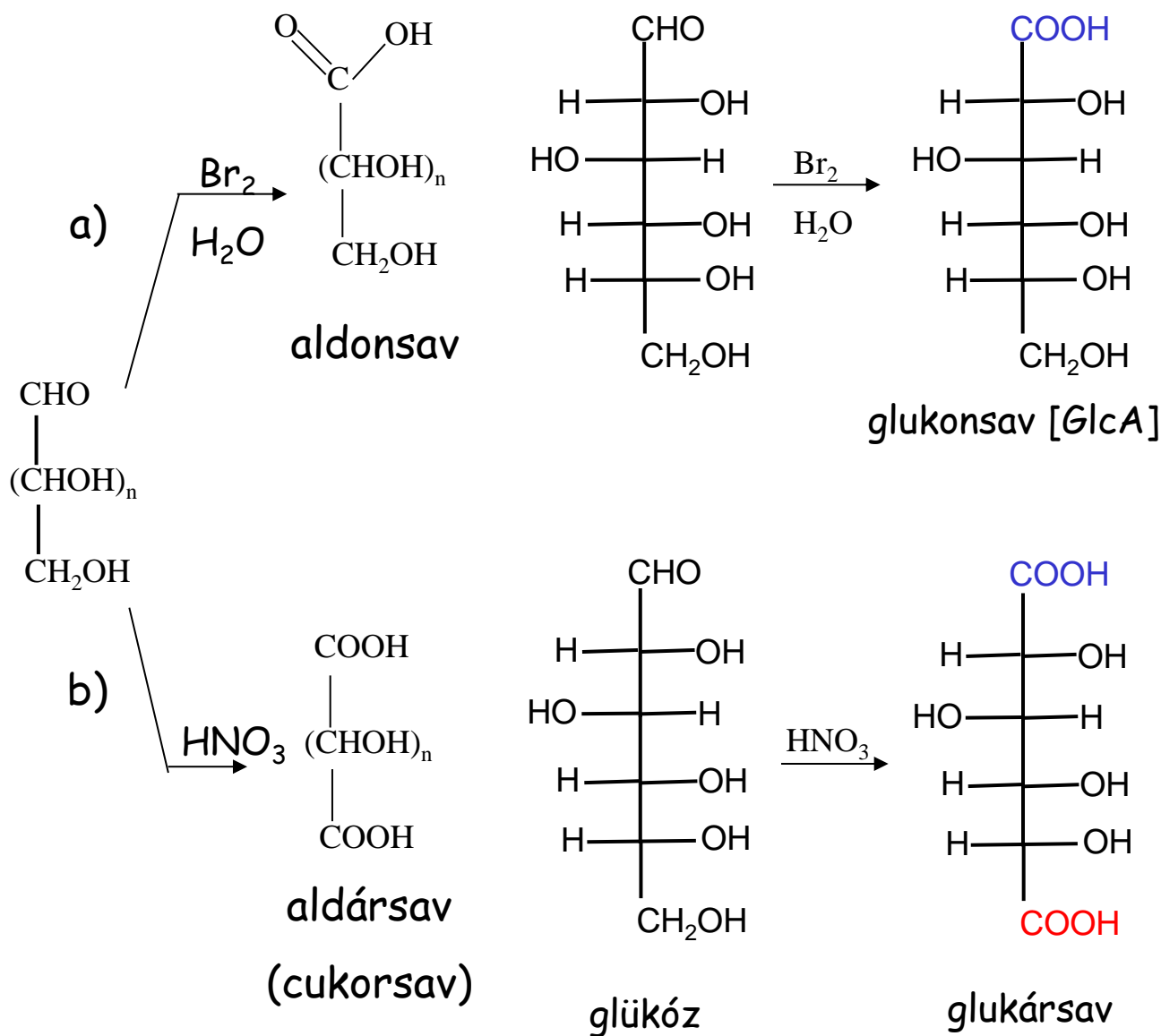
α -D-fruktofuranóz

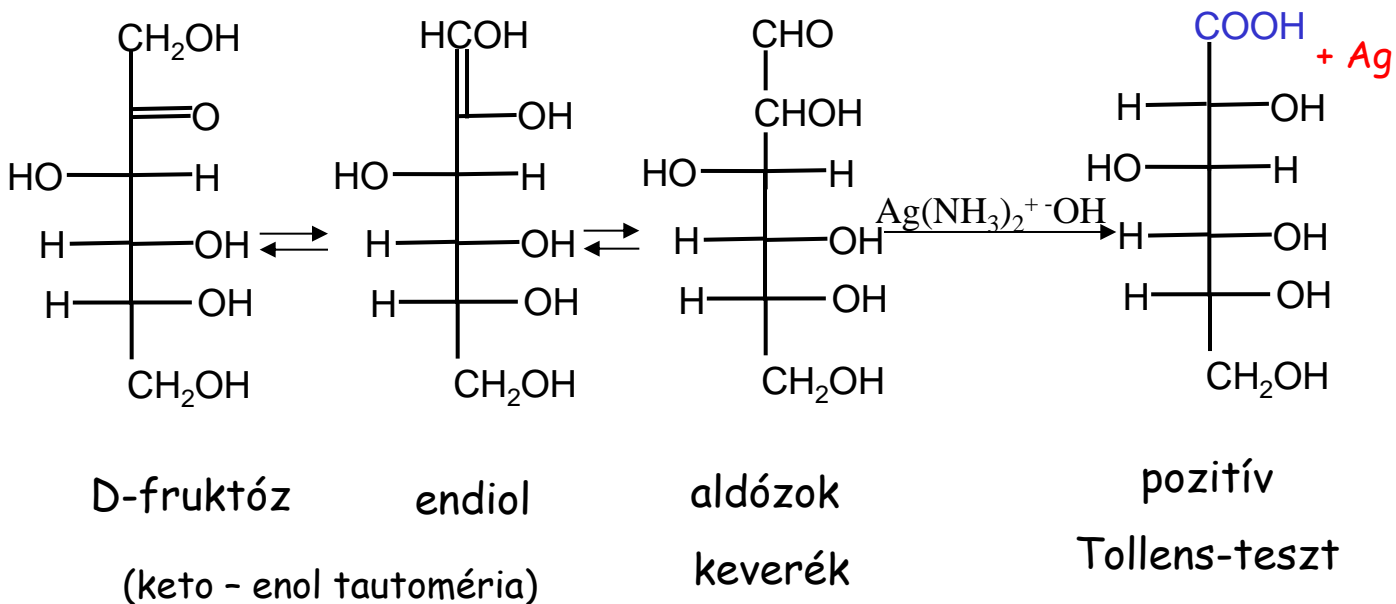
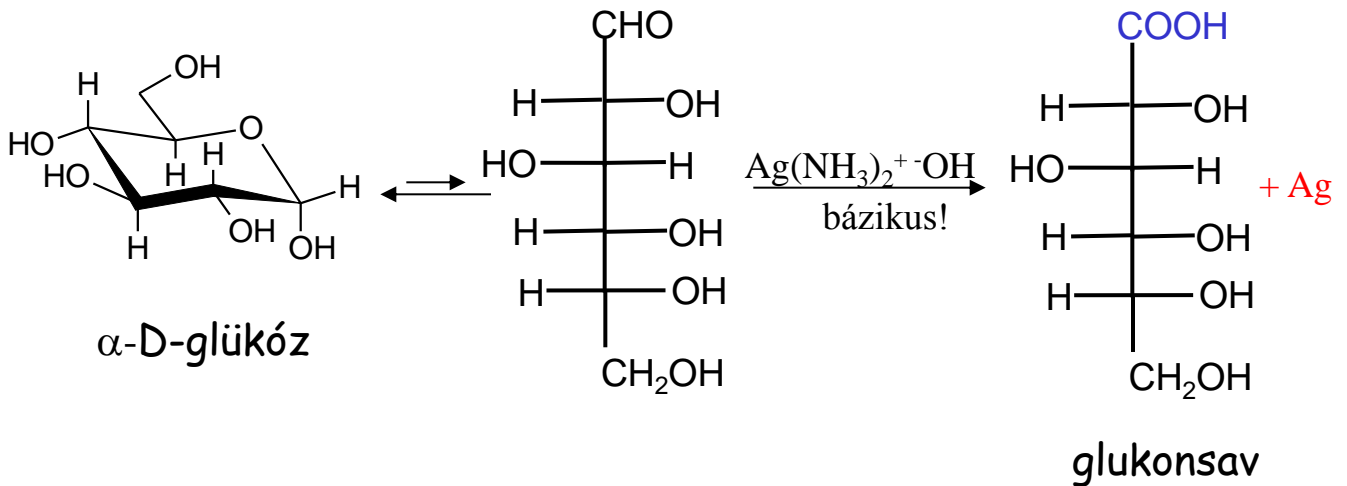
D-glucitol és D-mannitol

2. Oxidáció: oxo - karbonsav

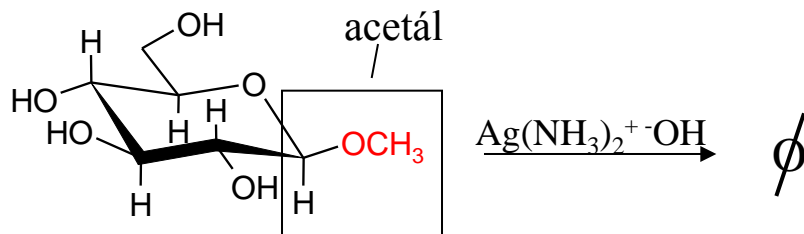
(aldóz/ketóz \longrightarrow aldonsav/aldársav)

c) Tollens-reakció *

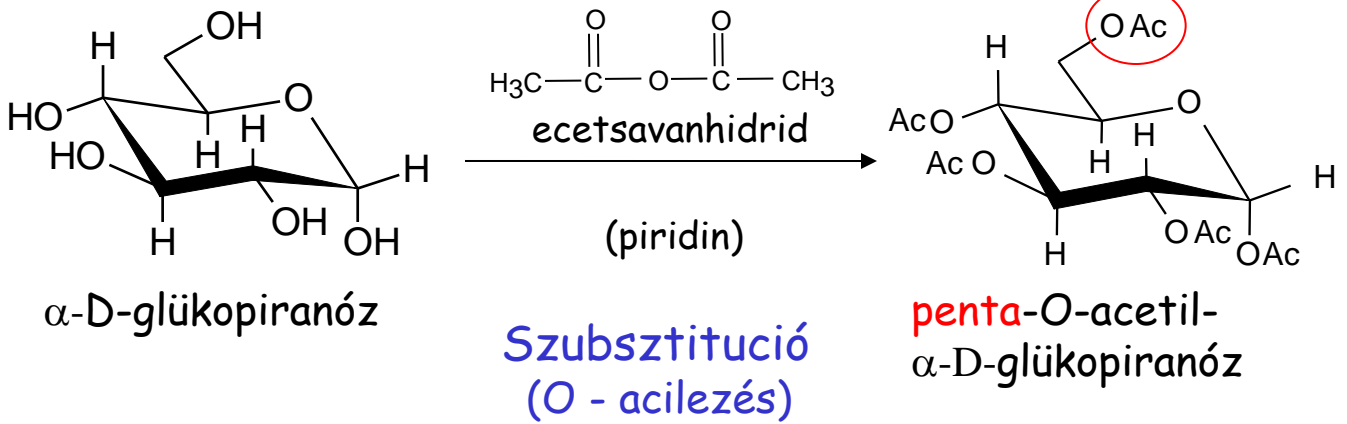

De:

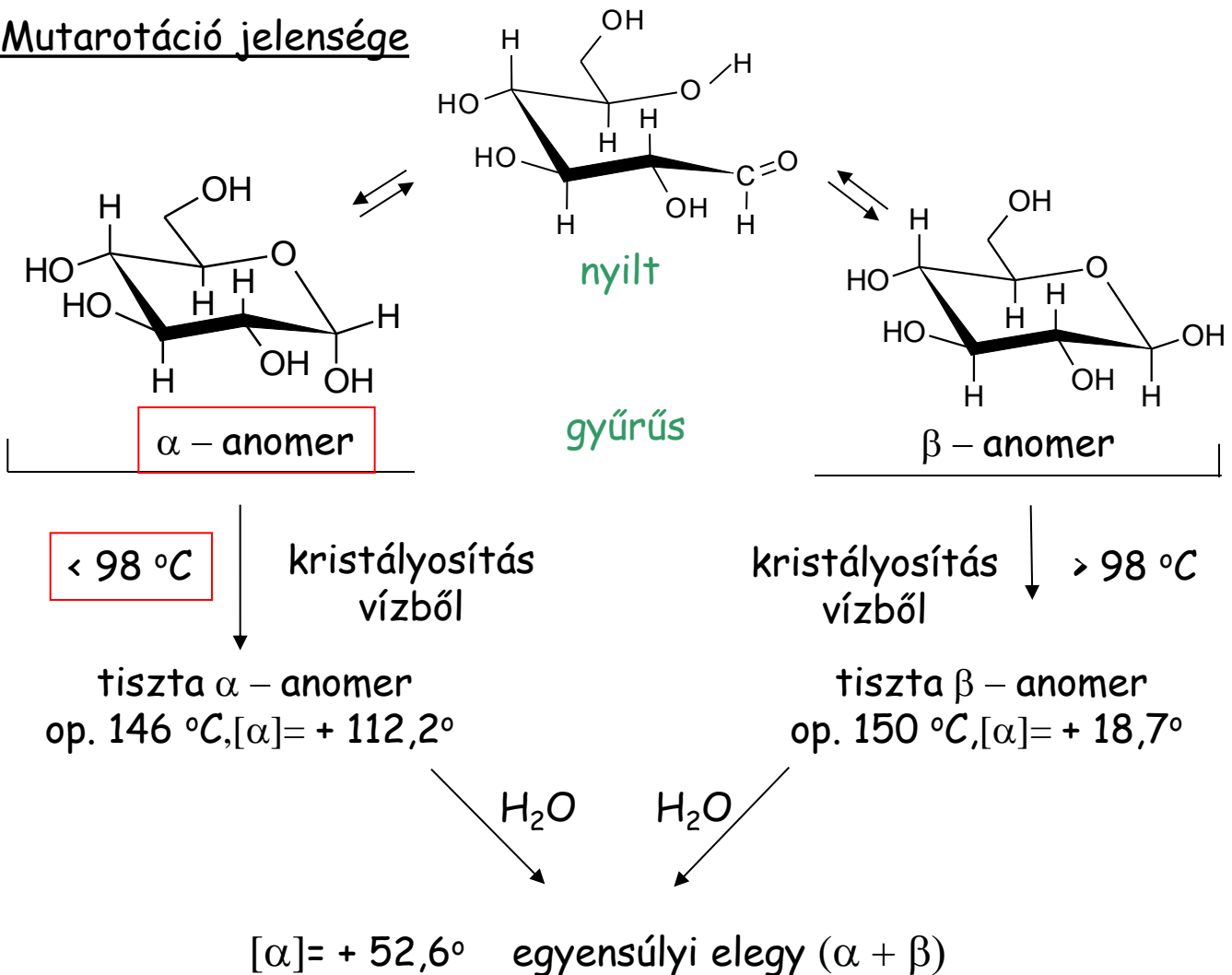
* Benedict-próba reagens: Cu^{2+} /citrát/lúg (oldat) \Rightarrow Cu_2O
 Cu^{2+} /tartarát/lúg (oldat) csapadék

3. Észterképzés

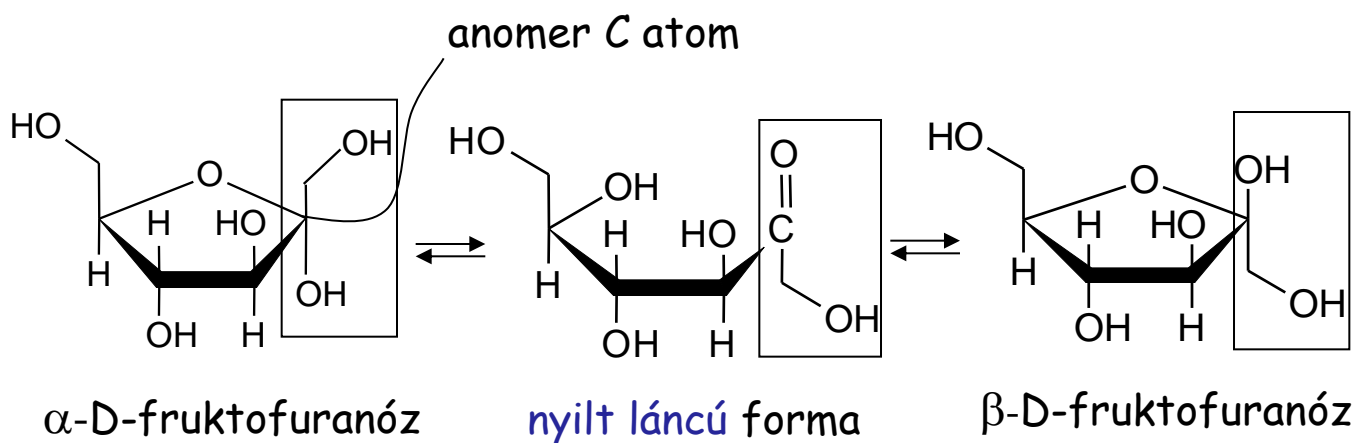

4.1. Ciklusos félacetál képzés (intramolekuláris nukleofil addíció)

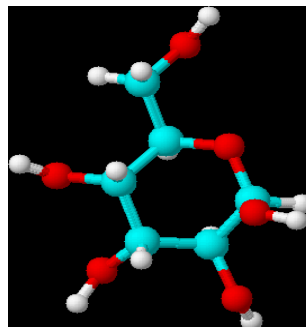
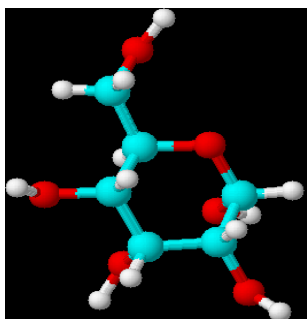
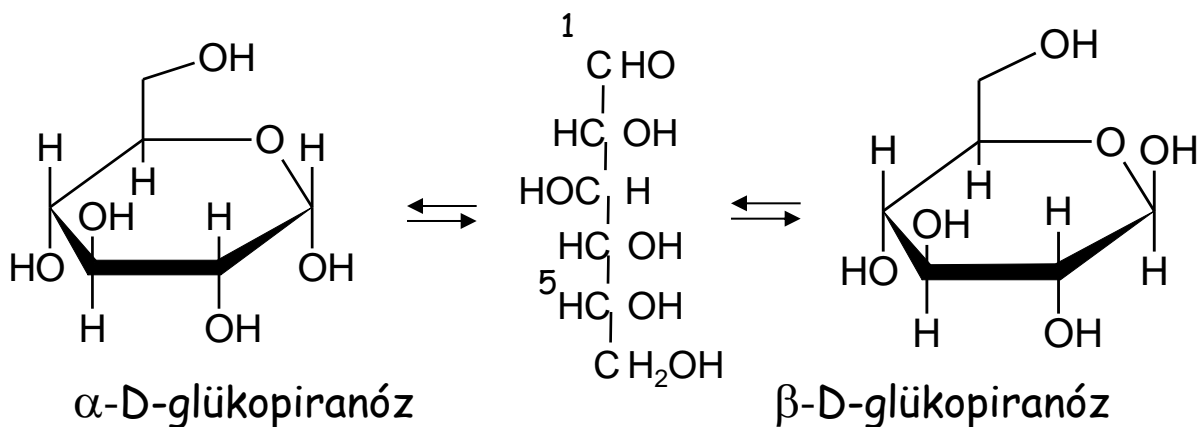
Mutarotáció jelensége

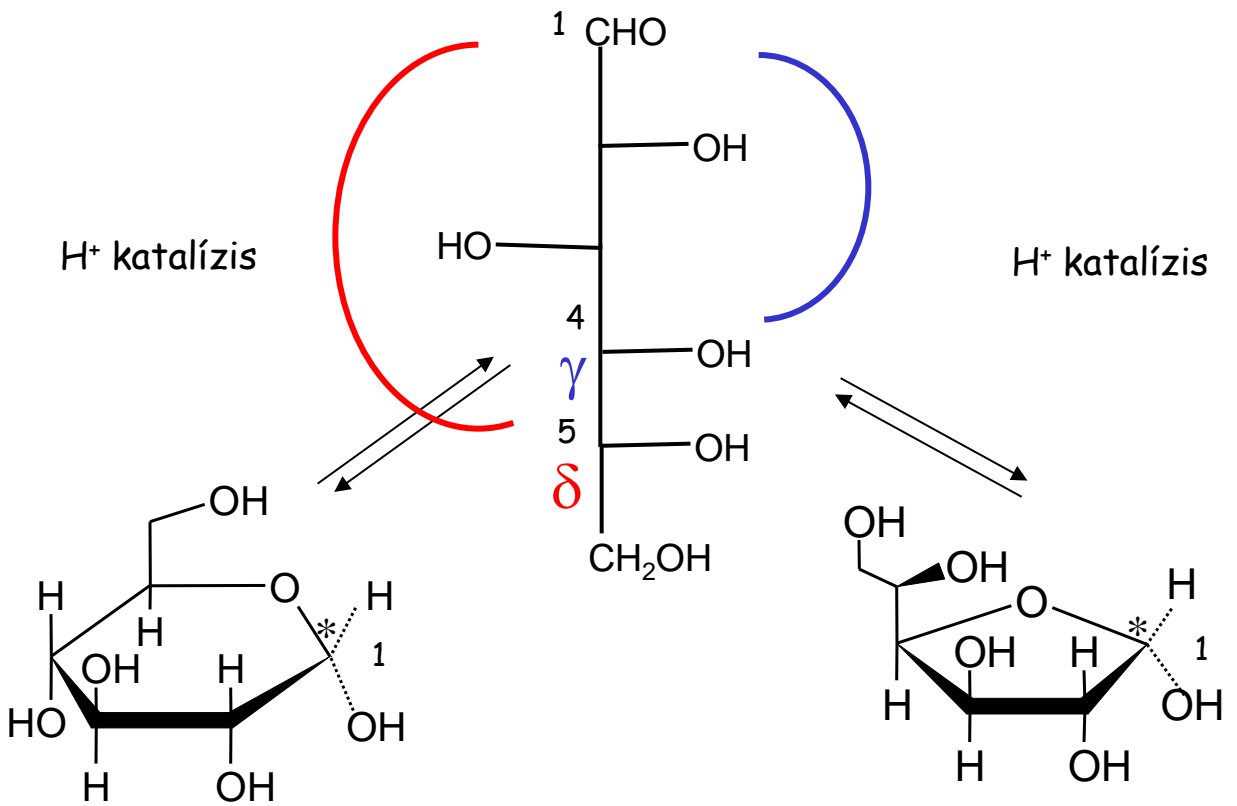
Hexózból 5 tagú gyűrű kialakulása

Hexózból 6 tagú gyűrű kialakulása

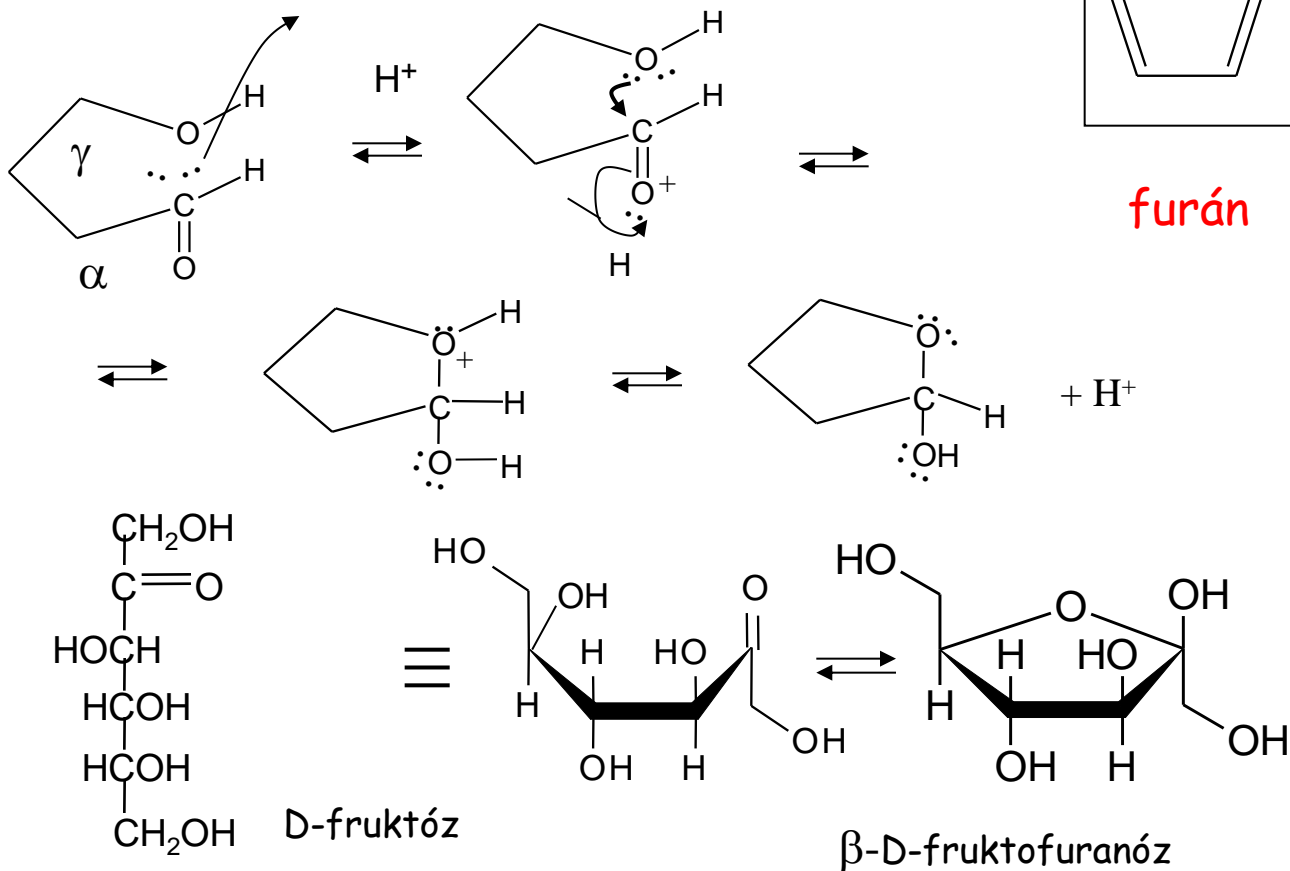
Értelmezés

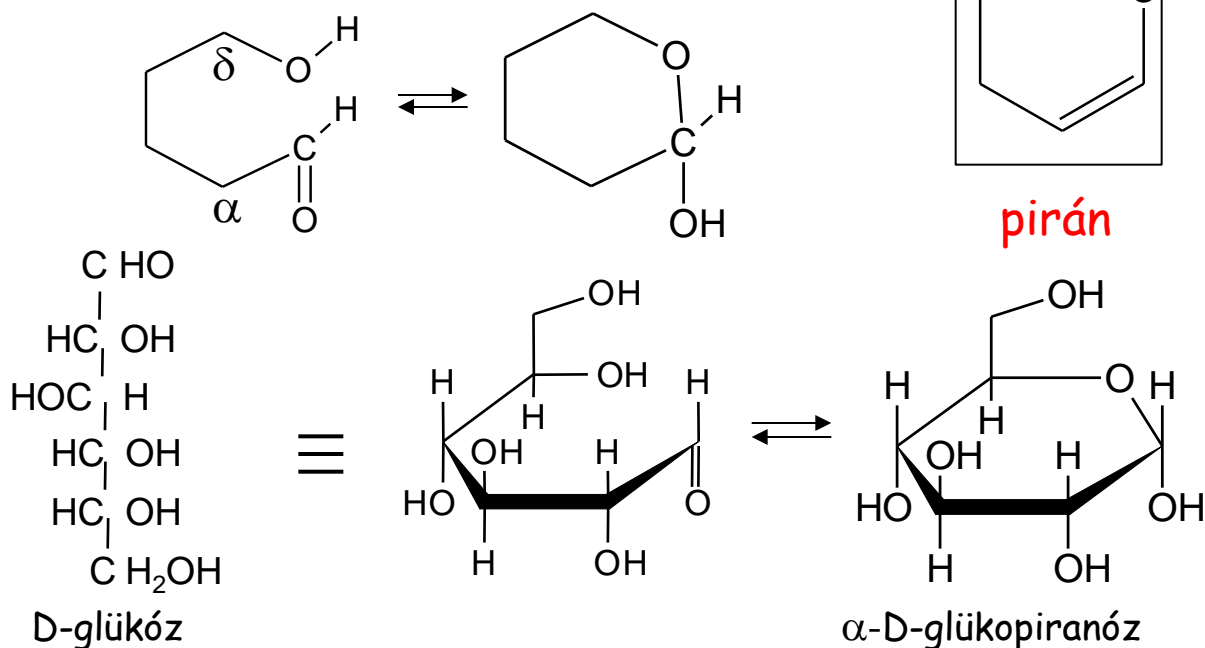
D-glükóz <1.5>

D-glükóz <1.4>

a) γ -hidroxi aldehyd: 5 tagú gyűrű

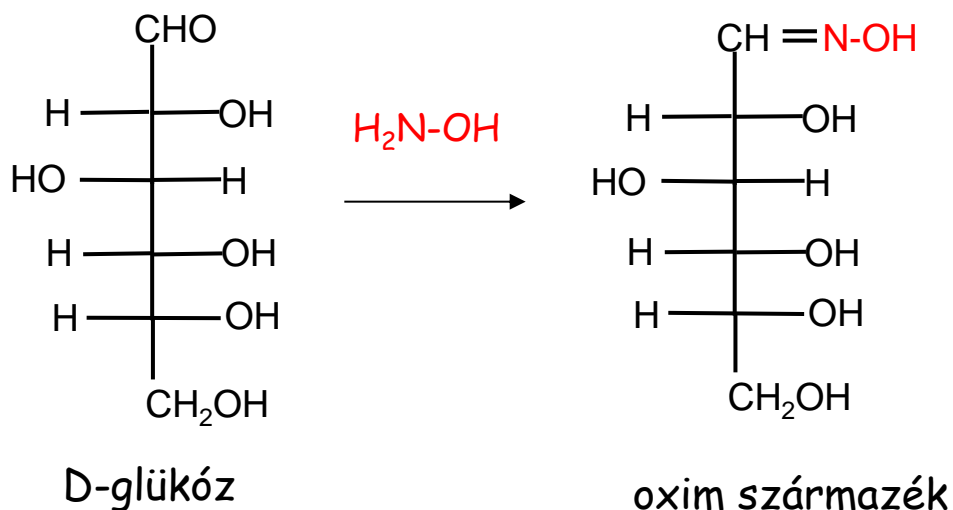
b) δ -hidroxi aldehyd: hat tagú gyűrű

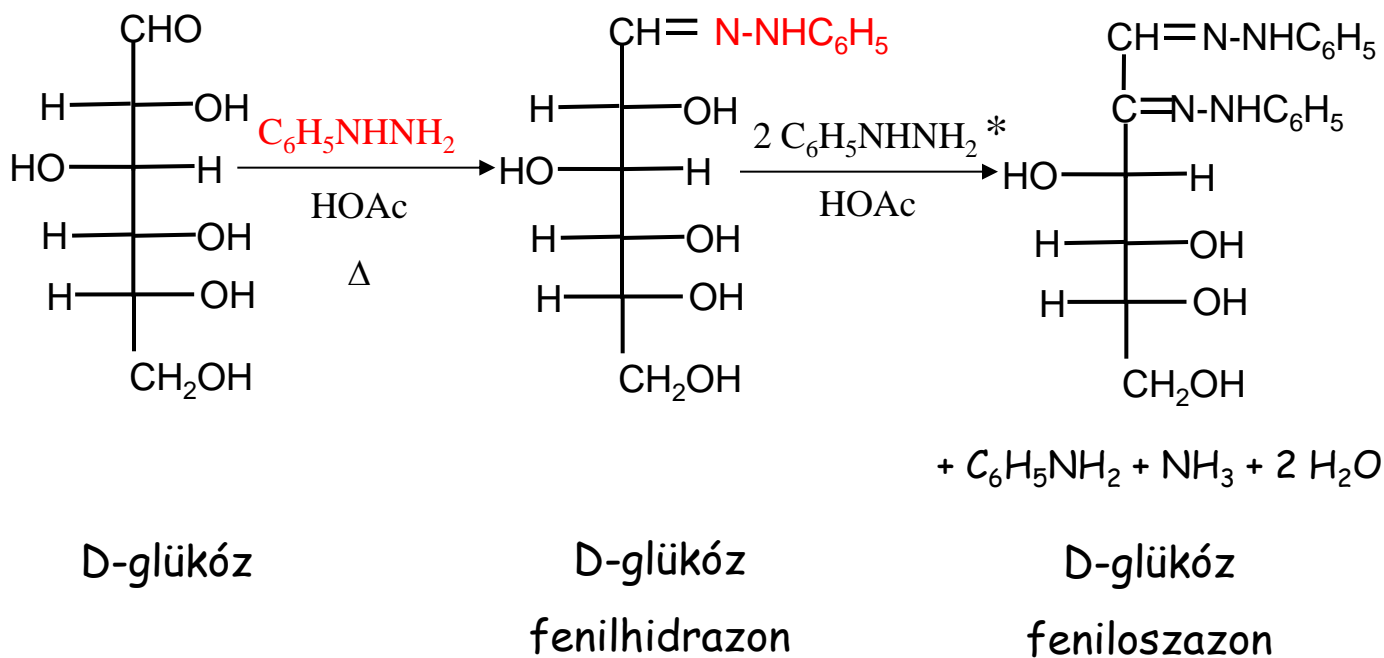
4.2. Reakció N- nukleofillel

(Nukleofil addíció)

Reakció hidroxil-aminnal

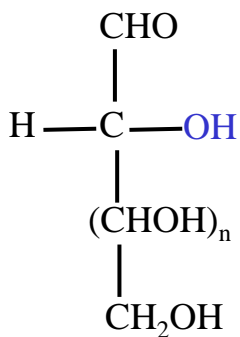

Reakció fenil-hidrazinnal

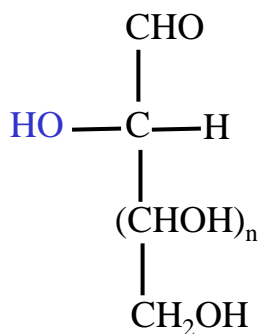

*a 2. fenil-hidrazin molekula redukál

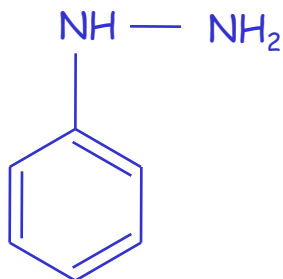
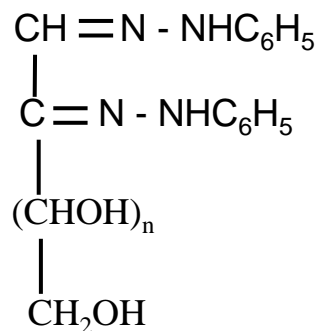
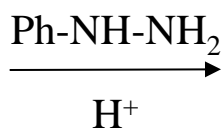
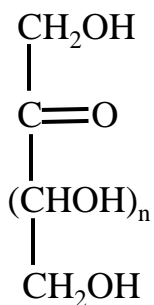
Fontos: aldóz epimerek vagy ketóz is!

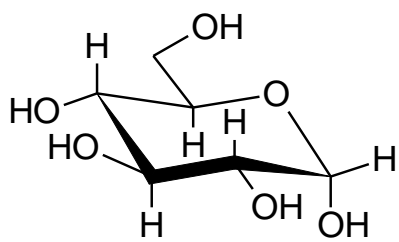
vagy

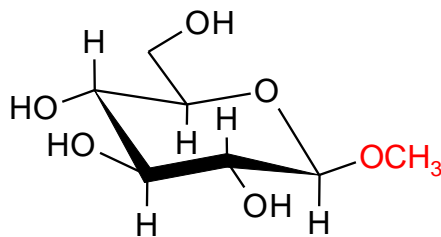
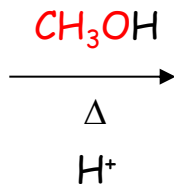
vagy

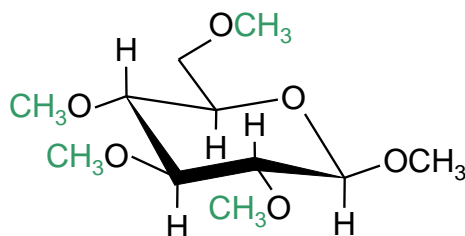
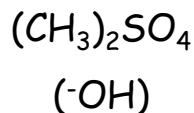
5. Éter (glikozid) képzés

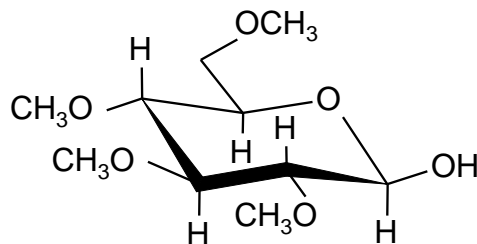
bármelyik anomer

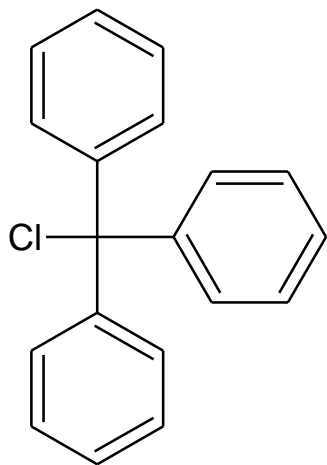
1-metil-D-glükózid
(keverék)

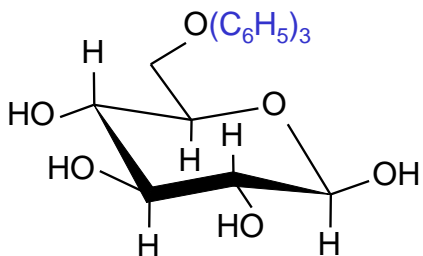
2,3,4,6-tetrametil-metil-D-glükózid

2,3,4,6-tetrametil-D-glükózid

tritol-klorid

6-tritol-D-glükózid

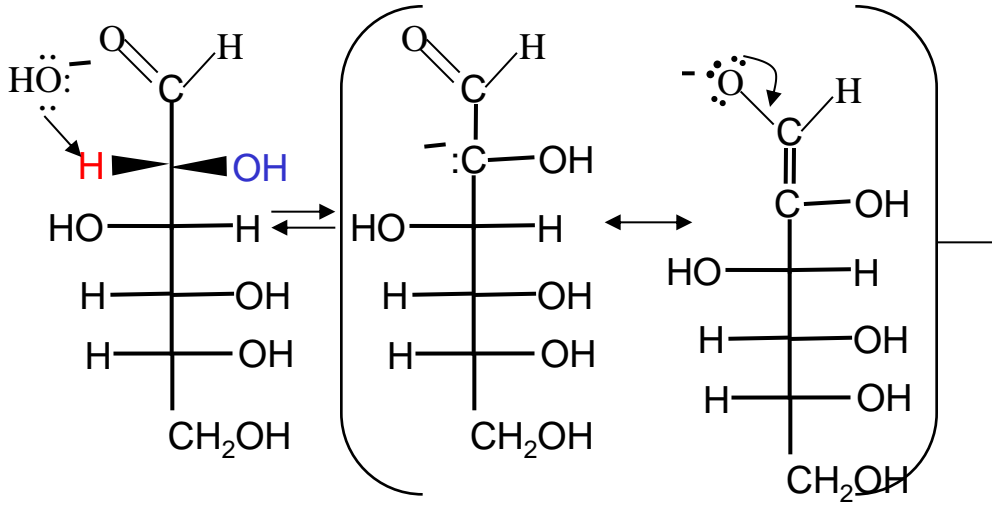
Reaktivitási sorrend:

glikozidos OH > primer OH > szekunder OH

6. Epimerizáció

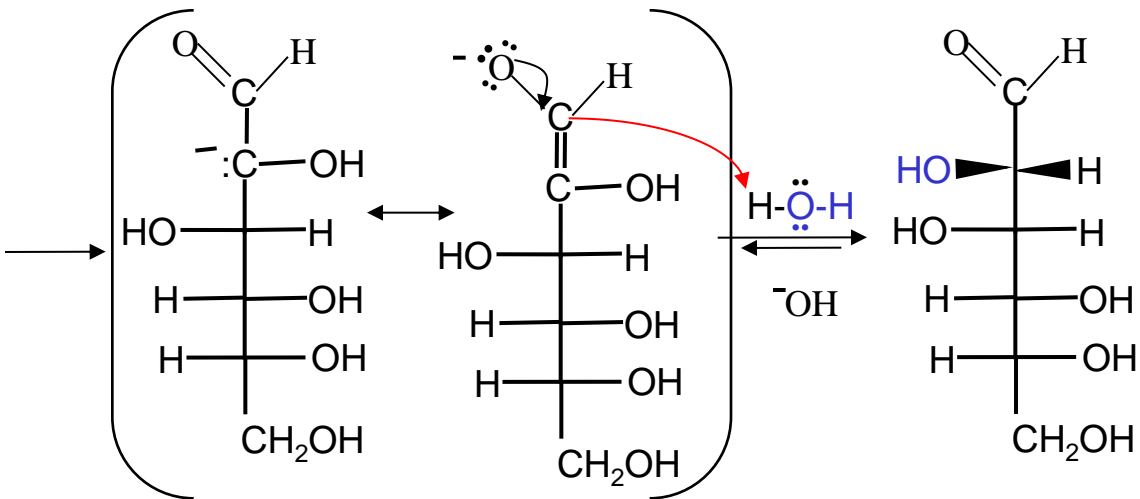
Katalizátor: bázis (^-OH)

Reakciócentrum: királis C^*

D-glükóz

enolát (tautomeria)

enolát

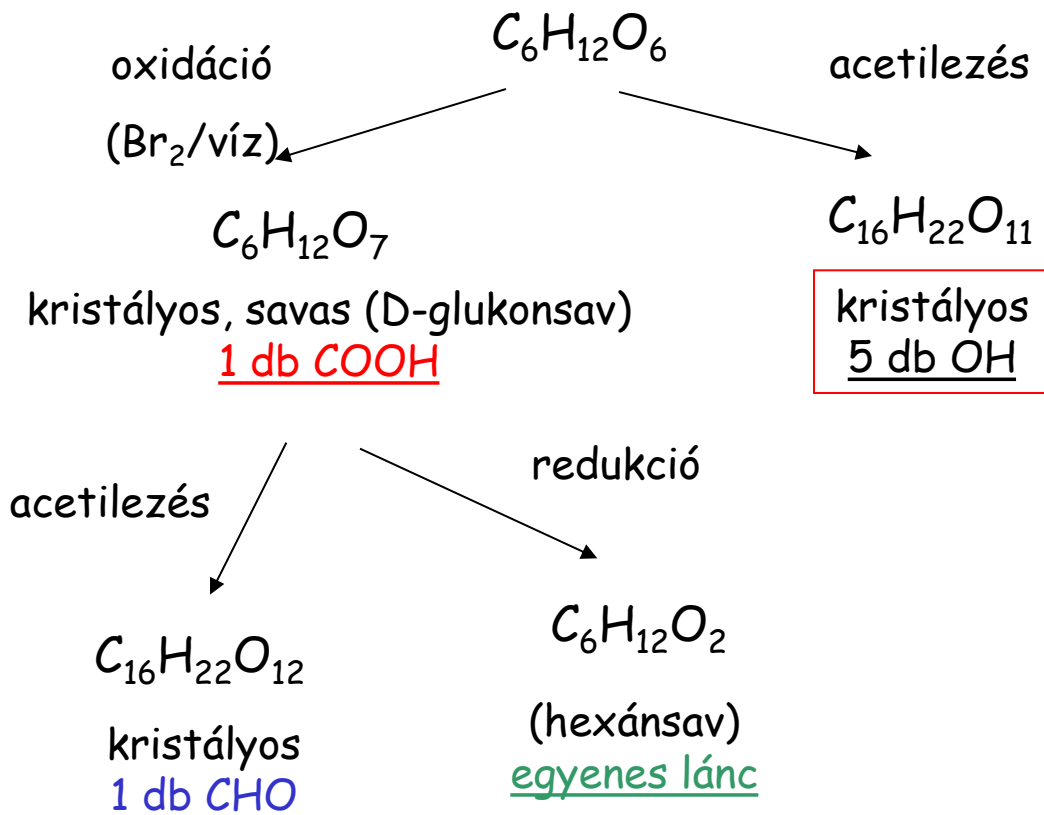
D-mannóz

A D-glükóz szerkezetének meghatározása

Színtelen, kristályos, vizes oldata jobbra forgat

Primer szerkezet

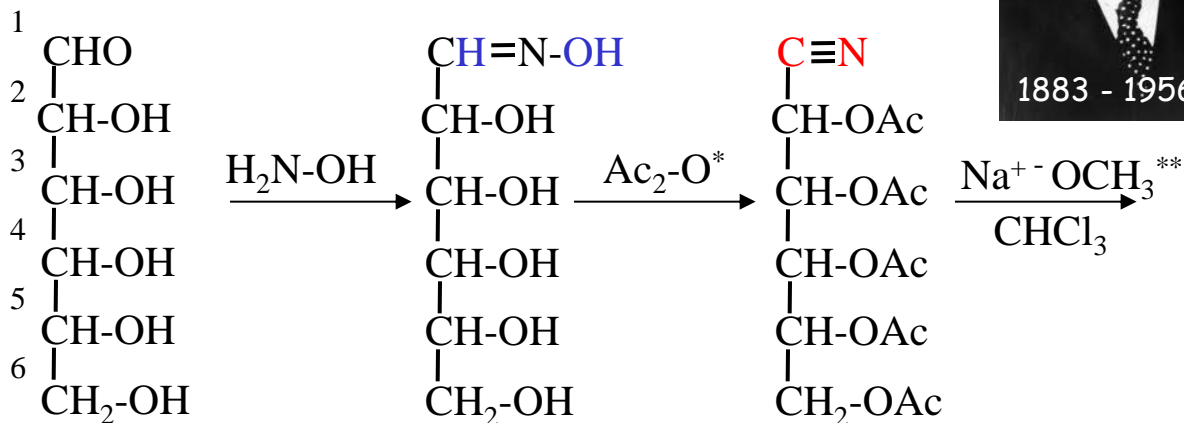
- 1) Elemanalízis → összegképlet: $C_6H_{12}O_6$
- 2) Funkciós csoport és váz meghatározás

3. Wohl - Zemplén-lebontás

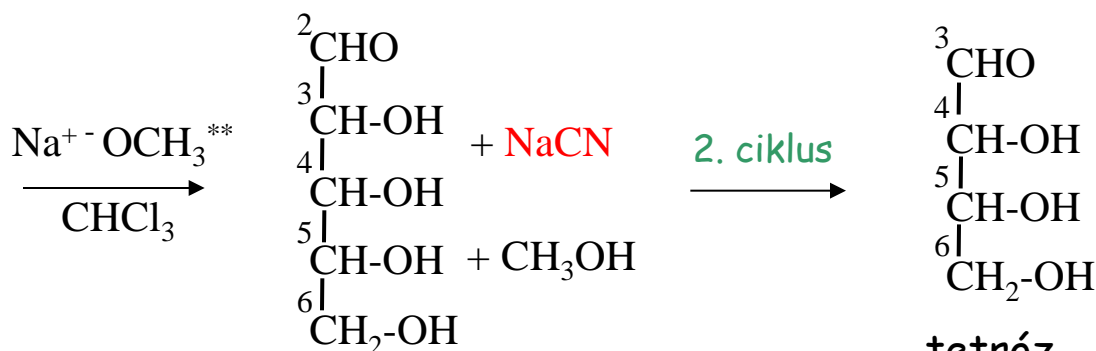
1883 - 1956

aldóz (glükóz)

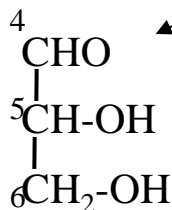
oxim

acetilezett aldonsav nitril

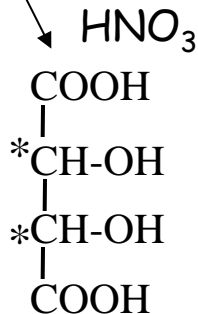
pentóz

tetróz

D-glicerinaldehid

oxidáció

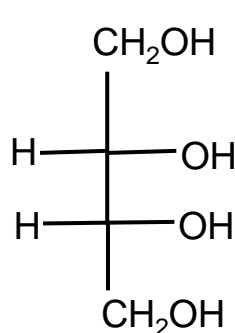

borkősav (nem forgat)

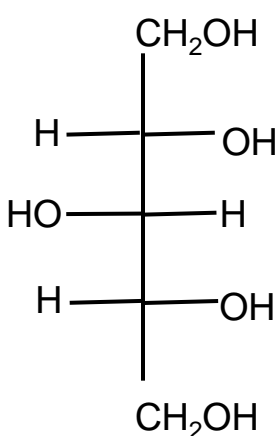
- Az OH csoportok acetilezése és az oxim csoport dehidratálása egyszerre megy végbe
- ** Bázis hatására ($\ominus \text{OCH}_3$) hidrolízis és hasadás

A szénhidrát (monoszacharid) származékok

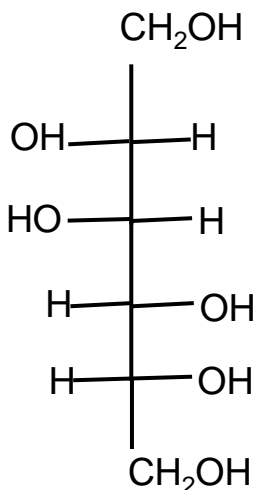
1. Cukor alkoholok, cukorsavak

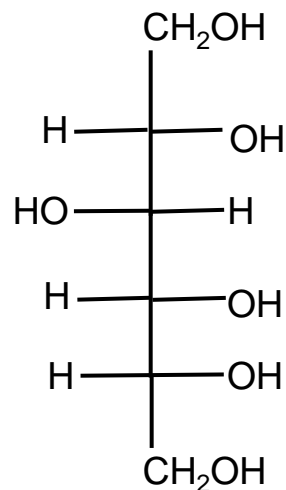
eritritol

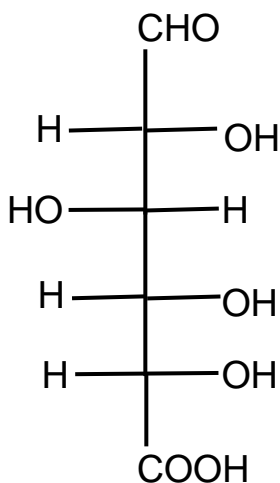
D-xilitol
(„nyirfa cukor“)

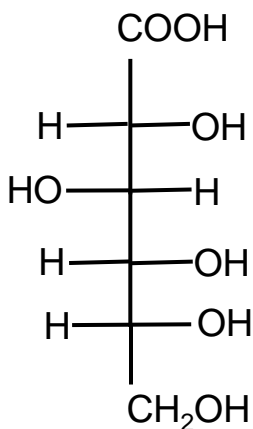
D-mannitol

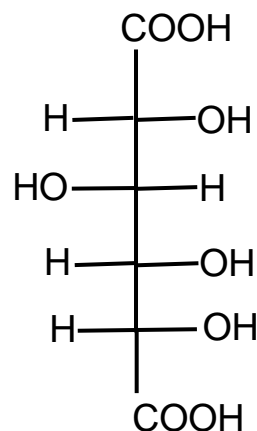
D-glucitol
(D-szorbitol)

[GlcUA]
(méregtelenítés)

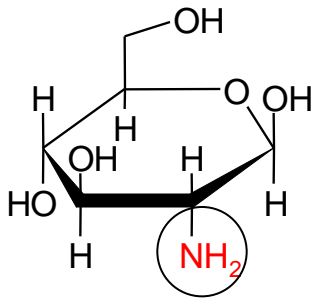
glukonsav
[GlcA]

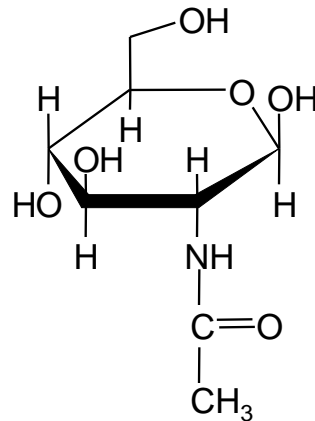
glukársav

2. Amino-szacharidok (amino-cukrok)

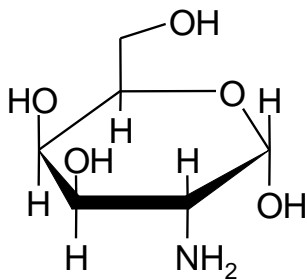
(természetes poliszacharidokban)

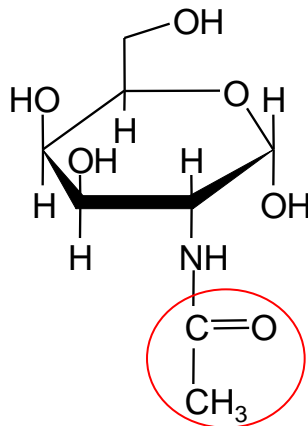
β -D-glükózamin vagy
 β -2-amino-2-dezoxi-D-
glükopiranoz [GlcN]
(kitin)

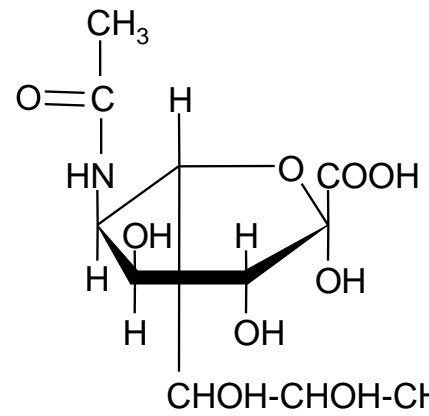
β -D-N-acetil-
glükózamin
[GlcNAc]

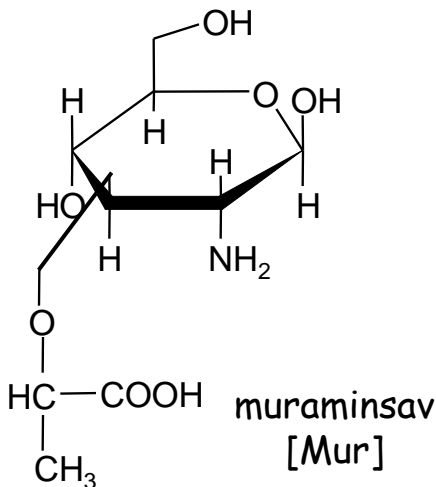
α -D-galaktózamin
[GalN]

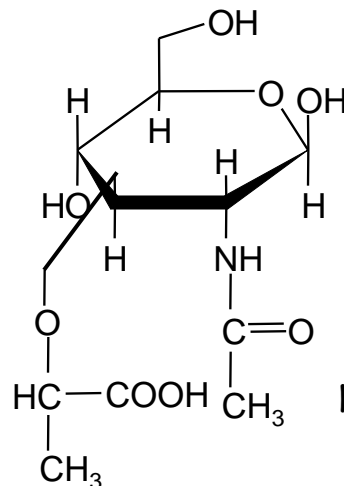
α -D-N-acetilgalaktózamin
[GalNAc]

N-acetilneuraminsav
[sziálsav, Sia, NeuNAc]

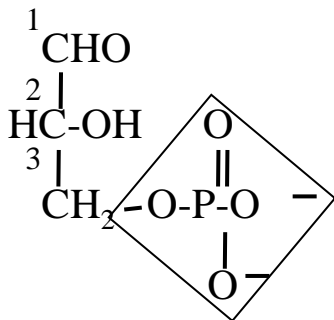
muraminsav
[Mur]

N-acetilmuraminsav
[MurNAc]
(baktérium fal)

3. Foszfát-észterek

(primer OH és/vagy szekunder OH származékok)

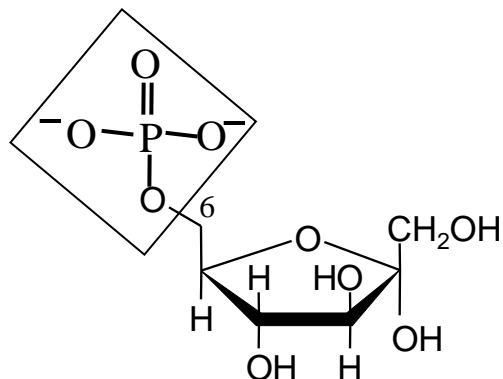

D-glicerinaldehyd-3-foszfát

$$\Delta G^{0*} = -12 \text{ kJ/mol}$$

$$pK_{a1} = 2,10$$

$$pK_{a2} = 6,75$$

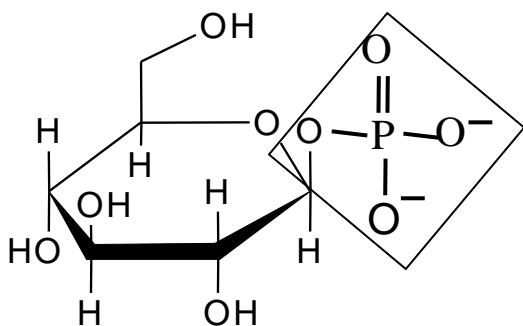

α-D-fruktóz-6-foszfát

$$\Delta G^{0*} = -13,8 \text{ kJ/mol}$$

$$pK_{a1} = 0,97$$

$$pK_{a2} = 6,11$$

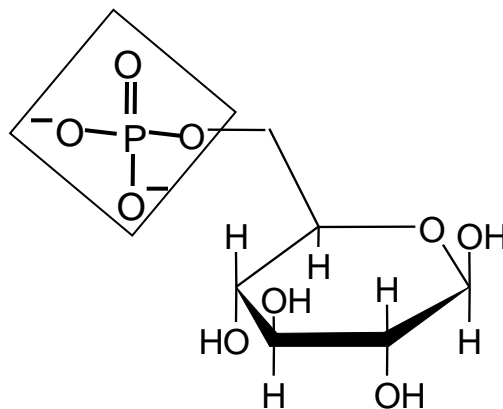

β-D-glükóz-1-foszfát

$$\Delta G^{0*} = -20,9 \text{ kJ/mol}$$

$$pK_{a1} = 1,10$$

$$pK_{a2} = 6,13$$

β-D-glükóz-6-foszfát

$$\Delta G^{0*} = -13,8 \text{ kJ/mol}$$

$$pK_{a1} = 0,94$$

$$pK_{a2} = 6,11$$

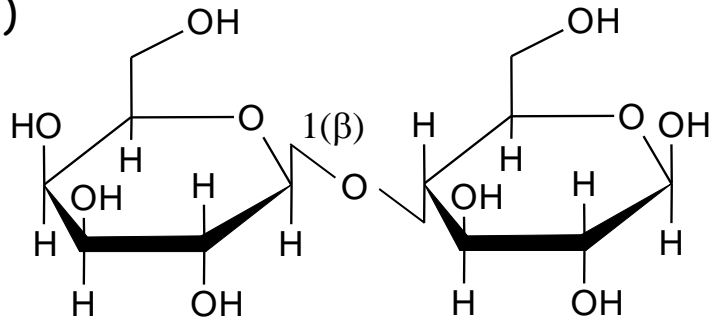
* ΔG^0 : az észter kötés hidrolízisekor felszabaduló energia

4. Glikozidok (glikozidos OH származékok)

- Csoportosítás: - O-glikozidok
- **N-glikozidok**
- C-glikozidok

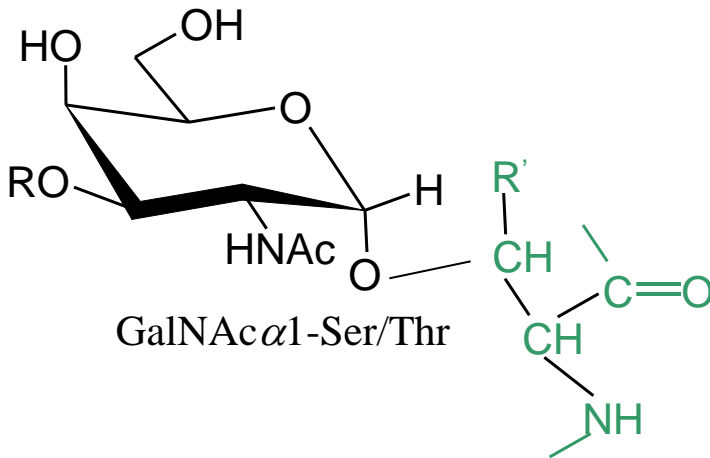
4.1 O-glikozidok (éterkötés)

- Lásd: diszacharidok

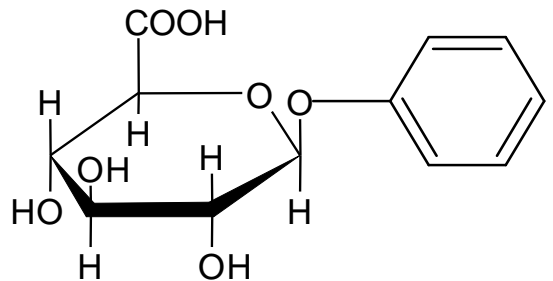
laktóz

- Hidroxi-aminosavak (Ser, Thr)

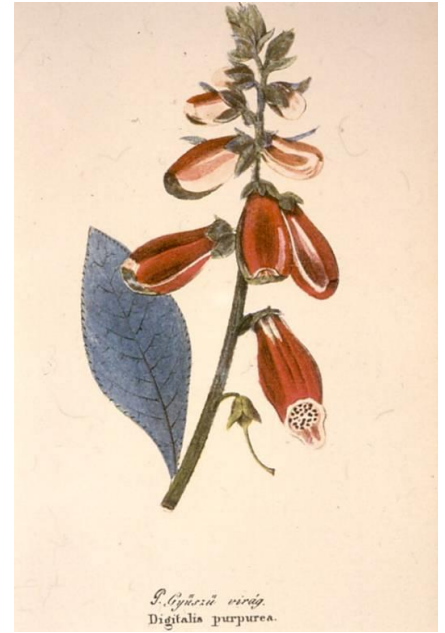
R' = H (Ser)
CH₃ (Thr)
R = oligoszacharid rész

- Fenolos hidroxi-aminosav (Tyr)
(méregtelenítés)

β -D-glükuronsav-feniléter

• Glikozid szteroidok

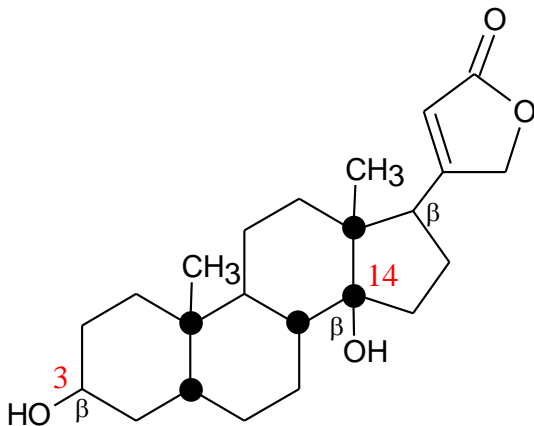
A. Szívre ható glikozidok

szívizomserkentők

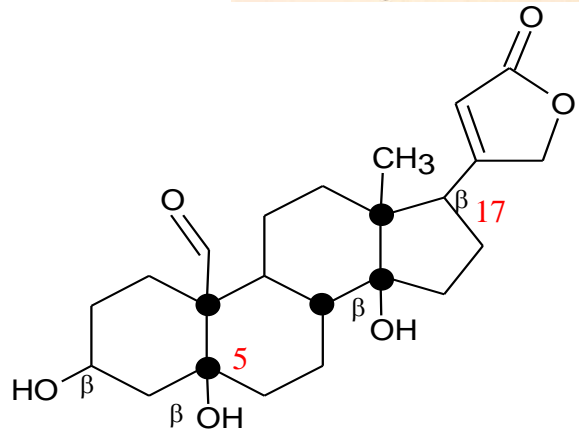
növényi eredet

- Digitalis fajok (gyűszűvirág)
- Strophantus félék

Alapváz: $5\beta, 14\beta$ -androsztán

digitoxigenin

sztrofantidin

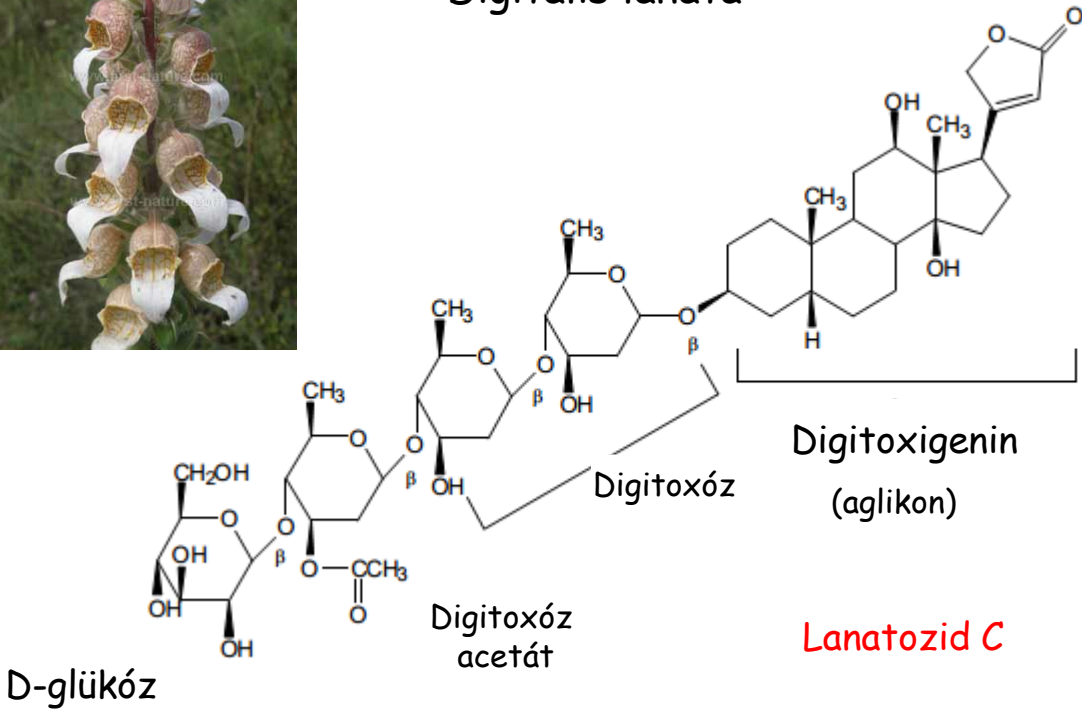
aglikon

Térszerkezet: $3\beta, 5\beta, 14\beta$ OH-csoport
 17β butenolid-gyűrű

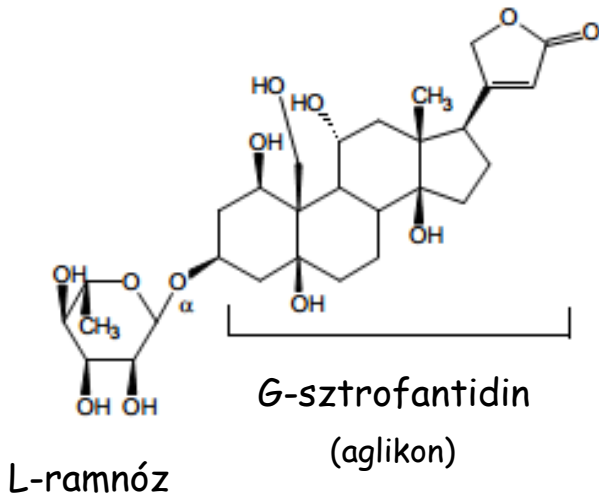
Glikozid kötés: 3β OH \rightarrow **O-glikozid**
mono-, di-, tri- vagy tetraszacharid

Digitalis lanata

Strophanthus gratus

Quabain

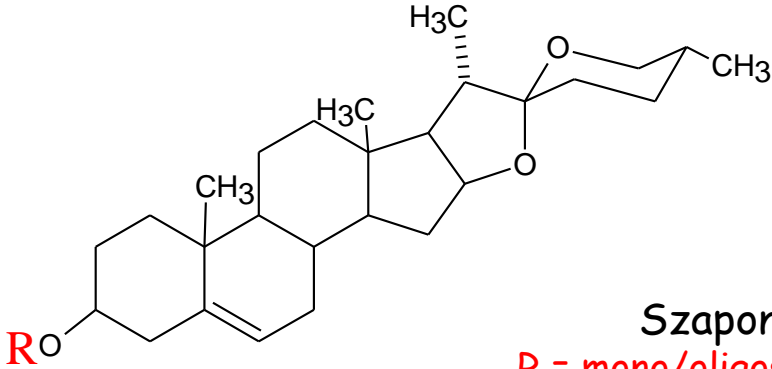
enzimgátló Na⁺/K⁺ pumpa
növényi, nyílvesző

B. Szaponinok

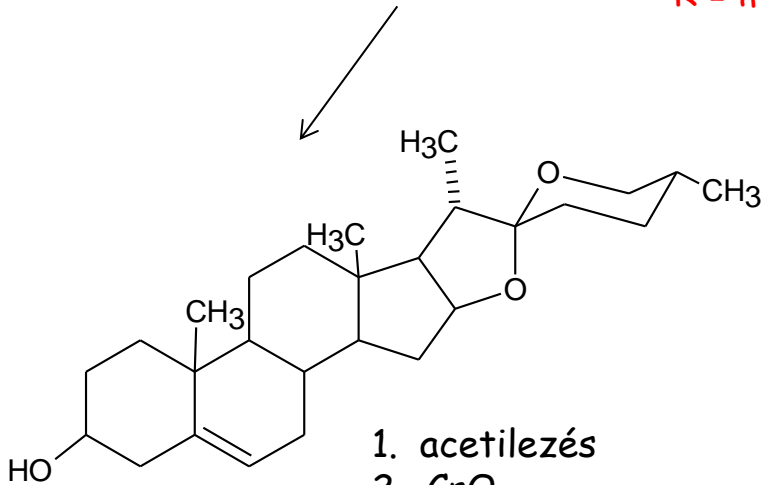
hemolizáló hatás
növényi eredet, ivarhormonok alapanyaga
aglikon: szapogeninek

Példa: dioszgenin (Dioscoreaceae faj)

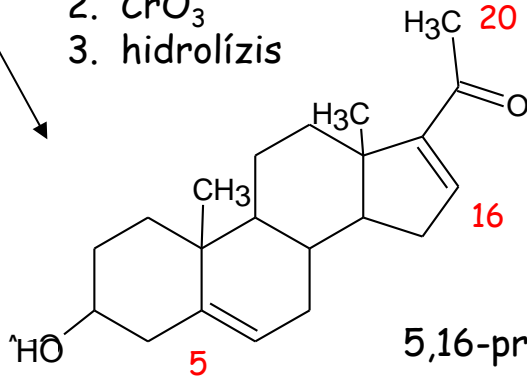
Szaponin
R = mono/oligoszacharid

16,17-spiroketál gyűrű

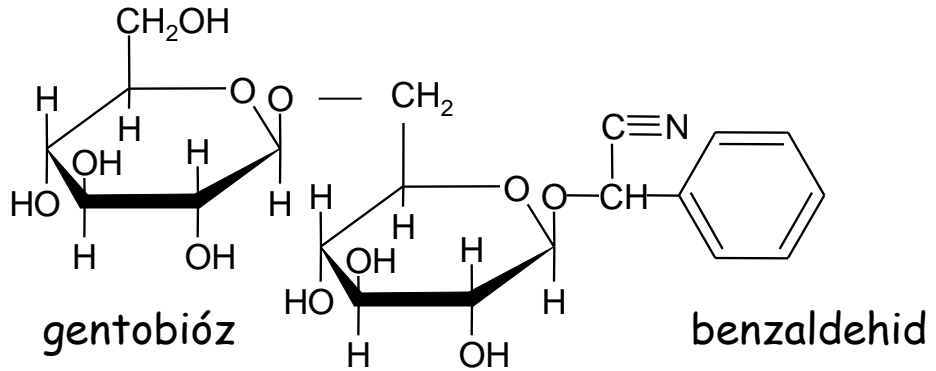
1. acetilezés
2. CrO_3
3. hidrolízis

dioszgenin

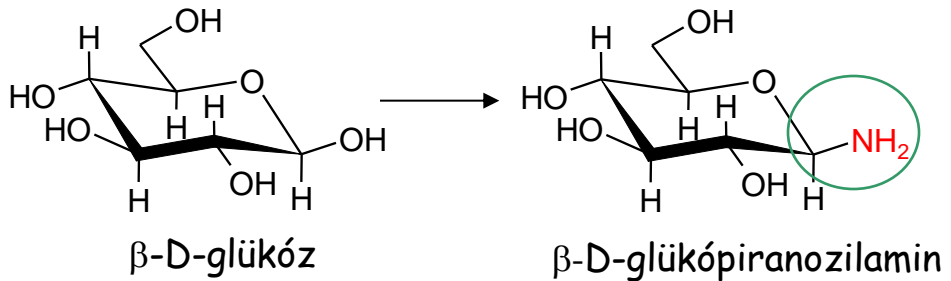
5,16-pregnadién-β-ol-20-on

- Amigdalín (keserű mandula magjából, hidrolízisekor HCN szabadul fel)

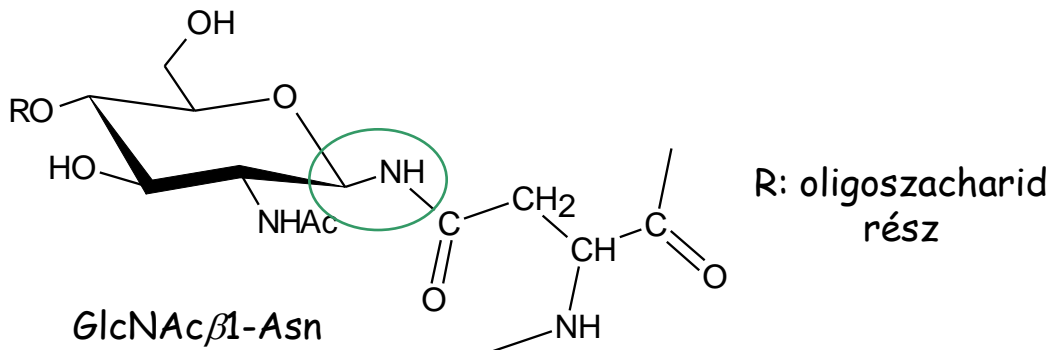

4.2 N-glikozidok (C - N amin kötés)

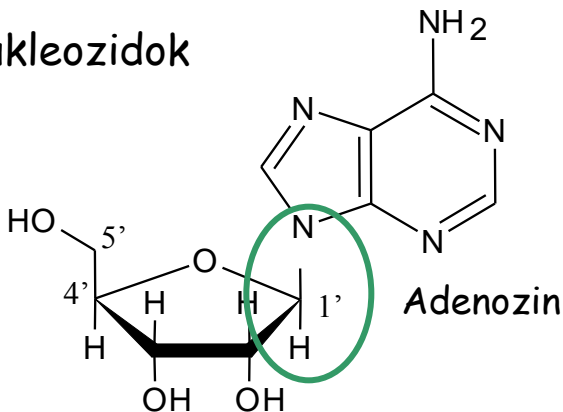
• Glikozil-aminok

• Asn (aminosav) De: Gln (nem)

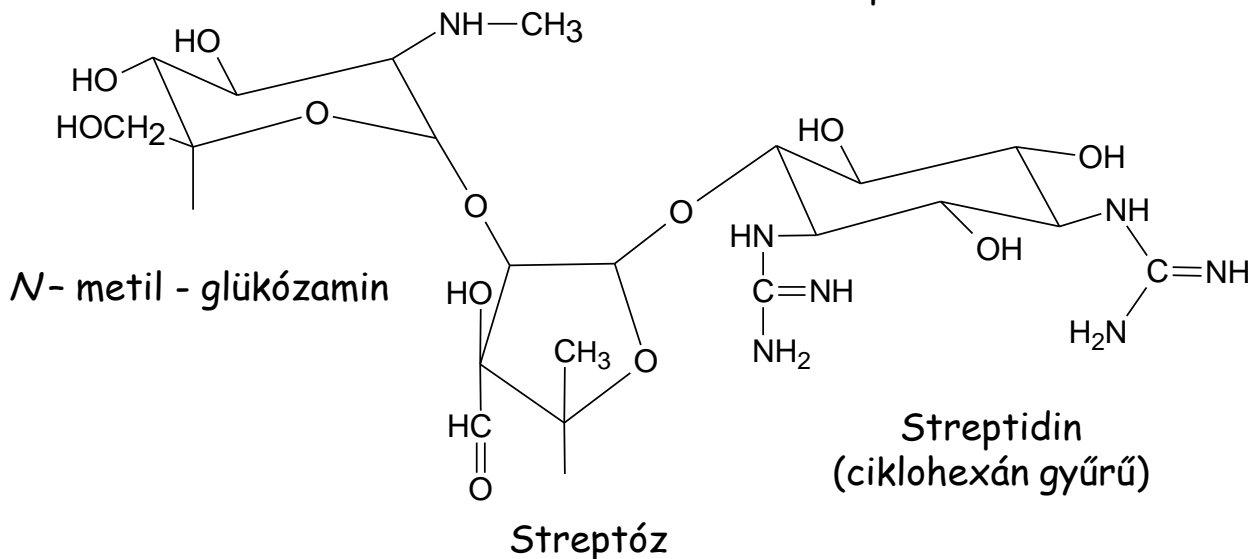
• Nukleozidok

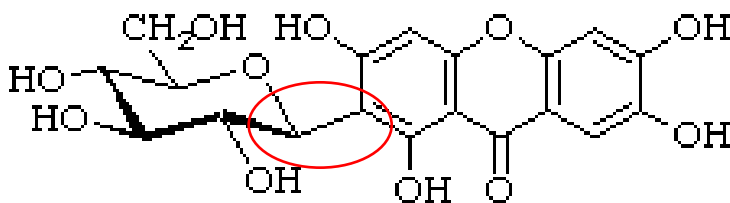
•Antibiotikumban (Streptomyces griseus)

Streptomycin (1944)

-antibiotikum
-protozoa ellenes

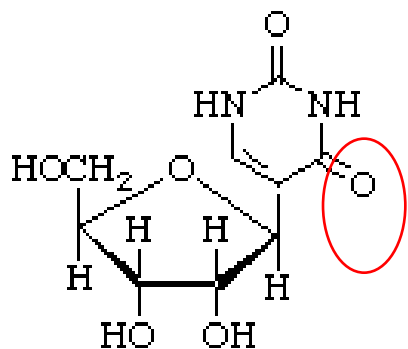
4.3 C - glikozidok (C - C kötés)

2-β-D-glükopiranozil-
-1,3,6,7-tetrahydroxixanten-9-on
(Mangiferin)

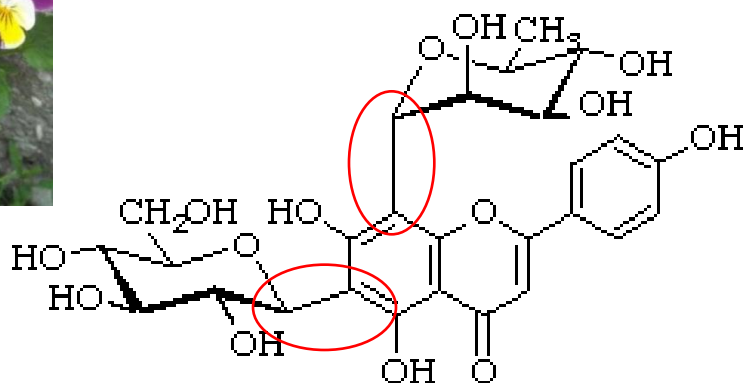
gyümölcs, pl mangó héjában
(Mangifera indica L)

Peroxiszóma Proliferátor Aktivátor Receptor (PPAR)

5-β-D-ribofuranoziluracil
(Pszéouridin)
(tRNS-ből)

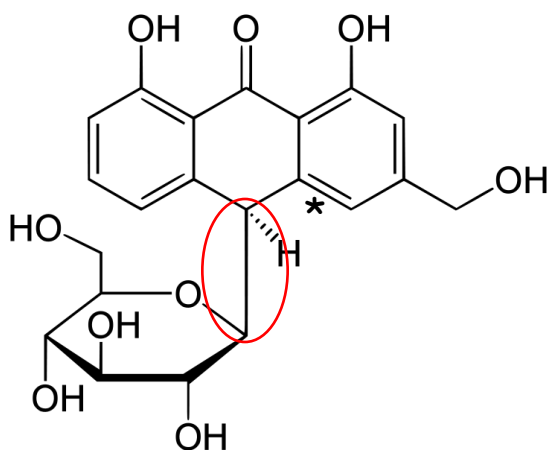
DE: Minden más glikozid hidrolizálható, a "C-glikozidok" C-C kötése általában nem. (glikoziloxi előtag)

6- β -D-glükopiranozil-4',5,7-trihidroxi-8- α -L-ramnopiranozil-flavon (violantin)

Háromszínű árvácska (*Violaceae*, *European Wild Pansy*)

Hatása: köptető, enyhe vízhajtó, nyálkaoldó.

(10*S*)-10- β -D-glükopiranozil-1,8-dihidroxi-3-(hidroximetil)antracén-9(10*H*)-on;

(triviális nevek: aloin A, (10*S*)-barbaloin)

Aloé, Aloe vera

vizből kristályos, sárga, keserű anyag,

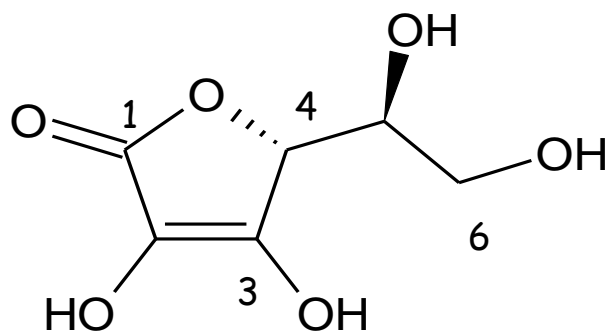
Hatása: erősen hashajtó

C-vitamin (L-askorbinsav)

felfedezés: 1928

izolálás: Szentgyörgyi (1932)

•skorbut

=

